

आसुडैल हान घारा । नख लागेल अंबरा ।
माइया बुद्धी करां । चळों नेंदी ॥ २८१ ॥

तेथे आंगावरिले उडविं । कां डोळां रिगतें झाडाविं ।
पशुपक्षां दावावी । त्रासमुद्रा ॥ २८२ ॥

इया केततिया गोठी । नावडे दंडुकाठी ।
मग शस्त्रांचे किरीटी । बोलणे कै ॥ २८३ ॥

लीलांकमळे खेळणे । पुष्पमाळा झेलणे ।
न करी ह्याणे गोफणे । ऐसें होइल ॥ २८४ ॥

हालवती रोमाघाली । यालागि आंग न कुरुघाली ।
नखांचीं गुंडालीं । बोटांवरि ॥ २८५ ॥

तंव करणेयांचा चि विपातँ । जरि ऐसा ही पडे ठातँ ।
तरि हातां हा चि स्वभातँ । जें जोडिजिति ॥ २८६ ॥

कां नाभिकारा उभिजे । हातु पडिलेयां दीजे ।
आर्तांते परिसिजे । आलुमालु ॥ २८७ ॥

हें इं उपरोधे करणे । आर्ति भय हरणे ।
नेणति चंद्रकिरणे । जीवाळा तो ॥ २८८ ॥

पाहूनि तो स्पर्श । मलयानीलु खरपुसु ।
एणे माने पशु । कुरचाळणे ॥ २८९ ॥

जियें सदा रीतिं पोकळे । जैसिं चंदनांगे शीतळे ।
न फळतां हिं निष्फळे । होंती चि ना ॥ २९० ॥

अस्यो हे चांगजाळ । जाणिजे करतळ ।
सज्जनाचे यीतळ । स्वभावे जैसें ॥ २९१ ॥

चाय्याला धक्का लागेल किंवा आकाशाला
नख लागेल अशा बुद्धीने हात हालूं देत नाही,
तेथे आंगावर बसलेली माशी उडवावी, किंवा डोळ्यात जाऊ पाहणारी
केमरी झाडून किंवा पशुपक्षांना भय घाटेल, असे कांहीं करावे,
या गोष्टी कोठून घडणार ? त्याला हातांत दंड किंवा काठी घेणे
आवडत नाहीं, मग अर्जुना, हातांत शस्त्रे घेण्याचे बोलणे कोठले ?
हातात कमळ घेऊन ते लीलेने फिरवावे किंवा पुष्पमाला झेलाव्यात,
हे देखील गोफण मारण्या सारखे दुःखदांयक होईल, म्हणून तो करीत नाहीं.
रोमाघाली हालचिली जाऊन असलेल्या जीवांना दुःख होईल; म्हणून तो
आपले शरीरही कुरचालीत नाही आणि बोटांवर नखांची गुंडाली होऊं देतो,
आधी काही कर्म करायची इच्छा त्याला होत नाही परंतु जर
प्रसंग आलाच तर तो दुसऱ्याला नमस्कार करताना हात जोडतो.
किंवा तो अभय देण्याकरितां हात उचलतो अथवा कोणी पडलेल्यास वर काढण्या
करितां हात घावेत अथवा अत्यंत दुःखीजनाला आपल्या हातांनी हळूच स्पर्श करतो,
हेही नाइलाज म्हणूनच करावयाचे, तथापि पीडित मनुष्याची चिंता तो
दूर करतो. व त्या वेळी त्याचा स्पर्श चंद्रेकिरणांपेक्षाही कोमल असतो.
तो स्पर्शलाभ झाला, तर मल्य पर्वतावरील वायाचा स्पर्शसुद्धा
झोंबणारां ठरेल इतक्या कोमल हाताने तो पशुला कुरचाळतो.
ते हात नेहर्पींच निर्लेप व मोकळे असतात. चंदनाच्या वृक्षाला फळे येत नाहीत,
पण तो काही निष्फळ किंवा व्यर्थ ठरत नाही, तसे त्याचे हात व्यर्थ नसतात.
आतां हा शब्द विस्तार पुरे झाला. सज्जनाच्या शीलाप्रमाणे त्याचा
स्वभाव अस्यातो त्याप्रमाणेच त्याचे हातही असतात, असे समज.

आतां मन तेयाचें । सांघों श्वणे साचें ।
तरि सांघितले कोणाचे । विलास हे ॥ २९२ ॥

काइ शाखा नक्हे तरु । जळेंविण असे सागरु ।
तेज आणि तेजकरु । सिनानीं आथि ॥ २९३ ॥

अवेघ आणि शरीर । हें वेगलाले जर ।
किं रसु आणि नीर । सिनानीं आथि ॥ २९४ ॥

श्वणौनि जे हे सर्व । सांगितले बाह्यभाव ।
तें मना चि गा सावेव । ऐसें जाण ॥ २९५ ॥

जें बिं भुइं खोविले । तें चि वरि रुख्य जाले ।
तैसें इंद्रियद्वारीं फांकले । अंतरिचें ॥ २९६ ॥

पैं मानसिं जरि । अहिंसेची अवसरी ।
तरि कैंची बाहिरि । घोसंडैल ॥ २९७ ॥

आवडे ते वृत्ति किरीटी । आधिं मानौनि उठी ।
मग वाचे दीठी । करांसि ये ॥ २९८ ॥

घांचूनि मनीं नाहिं । तें आंगि उमटैल काइ ।
बीजेंविण भुइं । अंकरु असे ॥ २९९ ॥

उगांवि चि वाळौनि जाए । तें ३०१ चिं कैचे वाहे ।
जीउ गेलेयां आहे । चेष्टा देहिं ॥ ३०० ॥

तैसें मनपण जैं मोडे । तैं इंद्रियां आधीं चि उघडे ।
सूत्रेविण साईखडे । वा३० जैसें ॥ ३०१ ॥

श्वणौनि मन पांडवा । मूळ एयां इंद्रियभावां ।
हें चि रहाटे आघवां । द्वारिं इहिं ॥ ३०२ ॥

आतां त्याचें मन कस्ये असतें तें सांगतो, म्हणावे तर प्रश्न
असा पडतो ज्या गोष्टी वर्णन केल्या, ती कृती कोणाची आहे ?

फांद्या म्हणजे झाड नक्हे का ? पाण्यावांचून समुद्र कोठे
असतो का ? प्रकाश आणि सूर्य हे घेगळे आंहेत काय ?

शरीर आणि त्याचे अवयव हे काय निराळे ? किंवा
पाणी आणि त्याचा रसगुण हे निराळे आहेत ?

म्हणून हे जे बाहेर दिसणारे भाव सांगितले,
तें, अर्जुना, अवयवधारी मनच होय, असे समज,

जें बीं जमीर्नीत पेरावें, तेच वृक्षरूपाने बाहेर प्रकट होते; त्याचप्रमाणे
इंद्रियां कडून जे व्यापार घडतात, ते मनाच्यांच प्रेरणेने होतात.

आणि मनांतच जर अहिंसेचा अभाव असेल
तर इंद्रिया कडून ती बाहेर कशी पडेल ?

अर्जुना ! कोणतीही वृत्ती आधीं मनांतच उदयास येत असते
आणि मग ती वाणी, दष्टी व हात यंचे ठिकाणी प्रकट होते.

जें मनांतच नाहीं, तें वार्णीत कस्ये उमटणार ?
बीजा शिवाय अंकुर उत्पन्न होईल का ?

जें पाणी उगमापाशींच आटून जातें, तर मग प्रवाहांत पाणी कसचे येणार ?
जीव शरीरातून निघून गेल्यावर देहाकडून कांहीं व्यापार घडतात का ?

म्हणून ज्याप्रमाणे, सूत्रधाराशिवाय कलसूत्री बाहुली हालत नाहीं, म्हणून मनाचें
मनपण जेव्हा मोडते, तेव्हां त्याच्यापूर्वीच इन्द्रिये उपडीं पडून निर्बळ होतात.

त्याप्रमाणे पार्था, मन हें या इंद्रियांच्या व्यापारास मूळ
आहे इन्द्रियांच्या द्वारानीं तेंच व्यवहार करीत असते.

परि जिये वेळे जैसें । जें होउनि आंतु असे ।
बाहिरि ये तैसें । व्यापाररूपे ॥ ३०३ ॥

यालगि साचोकारें । मनीं सहिंसा थावे थोरें ।
पैं कळि जैसी द्वारें । बोवांत निगे ॥ ३०४ ॥

द्वाणौनि इंद्रिये ते संपदा । वैचितां हिं उदाघादा ।
अहिंसेचा बांधा । करिते आहाति ॥ ३०५ ॥

समुद्र दाटी भरिते । तैं समुद्रू चि करी खारियांते ।
तैसें स्वसंपत्ति चित्ते । इंद्रियां केले ॥ ३०६ ॥

हें बहु असो पंडितु । धरूनु बाळकाचा हातु ।
घोळि लेहे वेगवंतु । आपण चि ॥ ३०७ ॥

तैसें द्यावृत्व आपुले । मने हातां पायां आणिले ।
मग तेथ उपजविले । अहिंसेते ॥ ३०८ ॥

याकारणे किरीटी । इंद्रियांचिया गोठी ।
मनाचिये चि राहाटीं । रूप केले ॥ ३०९ ॥

ऐसा मने देहें वाचा । सर्व संन्यासु दंडाचा ।
जाला ठांड जेयाचा । देखुसील ॥ ३१० ॥

तो जाण वेल्हाल । ज्ञानाचें वेळाउल ।
हें असो निखल । ज्ञान चि तो ॥ ३११ ॥

जे अहिंसा कानि आइकिजे । ग्रंथाधारे रिरोपिजे ।
ते पहावी हें उपजे । तैं तो चि पहावा ॥ ३१२ ॥

ऐसे द्वाणितले देये । तें घोले एके सांघावे ।
परि फांकला हें उपसाहावे । तुद्दीं मज ॥ ३१३ ॥

द्वाणाल हिरव चारिवे गोरु । विसरे मोहर धंरु ।
कां घारेलगे पाखिरु । गगनीं भरे ॥ ३१४ ॥

अंतःस्थ मन ज्या वेळीं ज्या स्थितींत असेल,
तसेच तें इंद्रियांच्या व्यापाररूपाने बाहेर येते.
मनापथ्ये अहिंसा चांगली बल्लावली म्हणजे तीच बाहेर इंद्रियांच्या व्यापाररूपाने
प्रकट होते. ज्याप्रमाणे पिकलेल्या फलाचा सुगंध आपोआप चहूंकडे पसरतो,
म्हणून, इंद्रिये हीं, अहिंसा हीच आपली संपत्ती असें पूर्णपणे
मानून, आपला अहिंसेचा व्यवहार पूर्णपणे करीत असतात.
ज्याप्रमाणे समुद्राला भरती आली म्हणजे समुद्राच्या पाण्याने खाड्या
भरतात; तसे मन आपल्या दैवी संपत्तीने इन्द्रियांना श्रीमंत करते.
हें फार बोलणे राहू दे. ज्याप्रमाणे पंतोजी मुलाचा हात धरून
अक्षरे आणि ओळी आपण स्वतःच काढतो व गिरवतोही.
त्याप्रमाणे, आपले ठिकाणीं पूर्णत्वास आलेली दया आपल्या
हात पायाच्या ठिकाणीं आणून अहिंसेची जोगवण करते.
म्हणून अर्जुना, इन्द्रियक्रियांचे मीं जें वर्णन केले, ती मनाचीच
वागणूक, मनाचीच स्थिती सांगितली, हे लक्षात घे.
अशा प्रकारे कायावाचामनेंकरून हिंसेचा
त्याग केला असें ज्याच्या ठिकाणीं तूं पाहशील.
तो पुरुष ज्ञानाचें विस्तृत मंदिर आहे असें यमज.
फार तर काय ? तो मूर्तिमंत ज्ञानच आहे.
जी अहिंसा आपण कानाने ऐकतो व ग्रंथांच्या आधारानें जिचे निरूपण करितों,
ती प्रत्यक्ष पाहावी, अशी इच्छा होईल, तेव्हा त्या पुरुषालाच पाहावे.
असें जें श्रीकृष्णांनी अर्जुनास सांगितले, तें मी घांस्तविक एका शब्दानें
सांगावे; परंतु त्याचा फार विस्तार झालां, याबद्दल आपण मला क्षमा करावी.
कदाचित् आपण असें म्हणाल कीं, हिरव्या चाय्यांत जनावर सुटले असतांना तें मागे
परत जाणे विसरते किंवा पाखर वाच्यावर उडत निघाले तर कोठेतरी भरकटत जाते,

तैसा प्रमेयाचिया खूर्ती । फावलिया रसवृत्ती ।
वाहविलं मती । आळुमाळु ॥ ३१५ ॥

तरि तैसे नके अवधारां । कारण असे विस्तारा ।
एळविं पद तरि अक्षरां । तिहिंचे चि ॥ ३१६ ॥

अहिंसा ह्याणतां थोडी । परि तैं चि होये उघडी ।
जै आलोडिजति कोडी । मतांचिया ॥ ३१७ ॥

यळविं प्राप्ते मतांतरे । थाथंबूनि आंगभरे ।
बोलिजैल ते नर सरे । तुझ्यापासि ॥ ३१८ ॥

रत्नपरिखियाचां गार्वी । जाईल गंडी तरि योडावी ।
काश्मरीं न करावी । मढंगणे ॥ ३१९ ॥

इच्छा वाचु कापुरा । मंद जेथ अवधारां ।
पिठाचा विकारा । तिये सांते ॥ ३२० ॥

ह्याणैनि इये सभे । बोलिकेपणाचेनि क्षोभे ।
लगसर न लभे । बोलें प्रभू ॥ ३२१ ॥

सामान्य आणि विशेषा । सकलव कीजैल देखां ।
तरि कानाचेया ही मुख्या- । कडे नेना तुझ्या ॥ ३२२ ॥

शंकेचेनि गदलपणे । जै शुद्ध प्रमेय मैलणे ।
मागुत वाउर्लीं पळवणे । अवधान यंते ॥ ३२३ ॥

करूनि बाबुल्येचि बूथि । जळे जिये ठाति ।
तेयांची वांस पाहाती । हंस काई ॥ ३२४ ॥

कां अभ्रापैलीकडे । येत चांदिणे कोडे ।
तैं चकोर चांचुवडे । पसरीति ना ॥ ३२५ ॥

तैसे तुझी वास न पाहाल । ग्रंथू नेघा वरि कोपाल ।
जरि निर्वेवादां नव्हैल । निरोपण ॥ ३२६ ॥

या प्रमाणे आवडीच्या योगाने खुरण पावून रसाळ भावनांच्या
ओघांत माझी बुद्धी वाहवत गेली, ती आवरत नाहीं.

पण तशांतला कंहीं प्रकार नसून विस्तार करण्याला कारण
आहे, अहिंसा हा शब्द पाहाल तर फक्त तीन अक्षरांचा आहे.
पाहूं गेले तर अहिंसेचे वर्णन थोडक्यांत करतां येईल, पण इतर
मता मतांच्या राशी दूर लोटल्या तरच ती स्पष्टपणे दिसेल.
नाहींतर, निरनिराळीं मते आपल्यापुढे प्रत्यक्ष असतां, आपलीच
विद्वत्ता तुम्हां समोर प्रकट करावी, तर ते तुम्हांला खास खपणार नाहीं.

रत्नपारख्यांच्या गावात ! गंडकीतला पाषाण रत्न म्हणुन कसा खपवता
येईल ? सरस्वतीच्या पुढे माझ्या स्तुतिशब्दांचे कसले कौतुक ?
अहो, ज्या पेठेंत या कापसाचा वास तीव्र आहे की मंद आहे याची परीक्षा केली
जाते तिथे माझ्याजवळचे पीठ सुंगंधी आहे म्हणून ते विकायला आणावे काय ?
म्हणुन तुमच्यासारख्या जाणत्या संतांच्या सभेपुढे केवळ बोलके
पणाचाच आदेश दाखविल्यास माझे बोलणे तुम्हांस रुचणार नाहीं.

बोलण्यांत सामान्य आणि विशेष असा भेद न दाखवितां त्यांची भेसळ करून
तुम्हांसमोर तर माझे बोलणे श्रवण करण्यास आपले कान सन्मुख होणार नाहीत.
शुद्ध यिद्वान्ताच्या निरूपणाला शंकेय जागा राहील, तेव्हा श्रोत्यांचे
अवधान तेथे राहू शकत नाही, घ एकाग्र झालेले अवधान पाय मागें घेते.
ज्या पाण्यावर शेवाळे पसरलेले असते, तेव्हां
त्या पाण्याकडे हंस दुंकून तरी पाहातात का ?

तसेच अभ्राच्छादित चंद्राचे धूसर चांदणे असेल तर
ते भक्षण करण्याकरितां चकोर पक्षी चोंच उघडीत नाहीत.

त्याप्रमाणे निरूपण निर्दोष झाले नाही तर, तर तुम्ही माझ्या ग्रंथाविषयीं उत्सुक
असणार नाहीं ग्रंथाला हात लावणार नाहीं, शिवाय आणखी तुम्ही रागावाल.

न बुझावति मतें । न फिटे आक्षेपाचें लागतें ।
तें घाखाणें जी तुमतें । जोडुनु नेंदी ॥ ३२७ ॥

आणि माझें तंच आघवें । ग्रंथायंत ऐणे विभावें ।
जें तुव्ही संति होआवें । सन्मुखां सदा ॥ ३२८ ॥

यळविं तळीं साचोकारें । तुव्हीं गीतार्थाचे सोयरे ।
जाणौनि गीता जीवसरें । धरिली मियां ॥ ३२९ ॥

जें आपुलें सर्वस्य देयाल । मग इयेतें सोडवून नेयाल ।
द्वाणौनि ग्रंथु नक्हे घोल । साच चि हे ॥ ३३० ॥

कां सर्वस्वाचा लोभु धरा । घोलेचा अक्केरु करा ।
तरि गीते मज अवधारा । एकी चि गति ॥ ३३१ ॥

किंबहुना मज । तुमचिया कृपा काज ।
तियेलगौनि व्याज । ग्रंथाचें केलें ॥ ३३२ ॥

तरि तुव्हां रसिकां जोगें । घाखाण शोधावें लागे ।
द्वाणौनि मतांगें । घोलें ठेलां ॥ ३३३ ॥

तंच कथे पसरु जाला । श्लोकार्थु दूरि ठेला ।
कीजो क्षमा या घोला । अपत्या मज ॥ ३३४ ॥

आणि घासांतूलु हरलु । फेडितां लागे वेलु ।
तें दूषण नक्हे आडलु । सांडावा किं ॥ ३३५ ॥

संवचोर चूकवितां । दीस लागलेयां माता ।
कोपावें किं जीविता । जींताणें कीजे ॥ ३३६ ॥

परि यावरिल हें नक्हे । तुव्हीं उपसाहिलें तें बरवें ।
आतां अवधारां जी देवें । घोलिलें ऐसें ॥ ३३७ ॥

निरनिराळ्या मतांचे निराकरण न करतां आक्षेपांचे खण्डण
न करतां केलेलें व्याख्यान मला तुमची प्राप्ती होऊ देणार नाहीं.
आणि माझे ग्रंथ रचें तर याच हेतूने आहे कीं, कीं
तुम्ही संतजनांनीं मला नेहमीं प्रेमाने व कृपेने पाहावें.

नाही तरी तुम्ही खरोखर गीतार्थाचे जिज्ञाळ्याचे सोयरे
आहांत, हे जाणूनच मी गीता जिवाभावाने हृदयाशी धरली,
कारण, आपण आपलें मला सर्वस्य देऊन गीतेला सोडवून
न्याल, म्हणून गीता ही केवळ ग्रंथ नक्हे, तर तुमची ती ठेव आहे.

किंवा आपल्या सर्वस्वाचा लोभ धरून जर तारण सोडवून न नेतां
त्याचा अक्केर कराल तर गीतेची व माझी एकच गती आहे असें समजा.

फार काय सांगावें ? मला तुमची कृपा संपादन करावयाची आहे,
त्या साठी गीता ग्रंथावर निरूपण करण्याचे निमित्त मी केले आहे.

तेव्हां तुमच्यासारख्या रसिक श्रोत्यांना रुचेल असें शुद्ध, निर्दोष,
निरूपण करणें प्राप्त आहे; म्हणून या विविध मतांचा मीं विस्तार केला.

तेव्हा साहजिकच निरूपणाचा विस्तार झाला व गीताश्लोकाच्या
अर्थापासून मी दूर गेलो, तरीपण या बालकाला आपण क्षमा केली पाहिजे.

जेवतांना घासांत खडा लागला, व तो काढतांना वेळ लागला,
तर तो कांही दोष नहे, कारण तो खडा काढून टाकलाच पाहिजे.

घाटेत भेटलेल्या ठगाला चुकविण्यांत वेळ मोडल्यामुळे प्रवासास थोडा अधिक काळ
लागला, म्हणून आईनी रागवावे की जिवंत आला म्हणून त्यावरून निंबलोण उतरावे.

पण माझ्या निरूपणाचा विस्तार घर प्रमाणे नक्हे; आपण मला क्षमा केली,
यांतच सर्व पावलें. तर आता भगवान अर्जुनाला काय म्हणाले ते ऐका.

द्वाणे उन्मेखसुलोचना । सावधु होइं अर्जुना ।
करूं तुज ज्ञाना । घोळखि पाडूं ॥ ३३८ ॥

परि ज्ञाना गा तेथे । घोळखु तूं निरुते ।
आक्रोशेचिण जेथे । क्षमा आथि ॥ ३३९ ॥

अगाधे सरोवरिं । कमळिनी जेयापरी ।
कां सदैवांचां घरी । संपती जैसी ॥ ३४० ॥

पार्था तेणेंपाडे । क्षमा जेयाते घाढे ।
ते हिं लक्ष फुडे । लक्षण सांघो ॥ ३४१ ॥

तरि पढियंते लेणे । आंगि भावे जेणे ।
धरिजे तेवि साहाणे । सर्व चि जेया ॥ ३४२ ॥

त्रिविध मुख्य आधघे । उपद्रवांचे मेळाघे ।
परिपडिलेयां न्हवे । वांकुडा जो ॥ ३४३ ॥

अर्पेक्षित पाघे । तो जेणे तोखे मानघे ।
अनपेक्षिता ही करावे । तो चि मानु ॥ ३४४ ॥

जो मानापमानाते साहे । सुखदुःख जेथ माये ।
निंदास्तुती नोहे । दुखंडु जो ॥ ३४५ ॥

उन्हाळेनि जो न तपे । हेमवंतीं न कंपे ।
काइसेया ही न वासिये । पातलेयां ॥ ३४६ ॥

ख्यशरीराचा भार । नेणे जैसा मेरु ।
कां धरा इया सूकरु । घोळें न द्वाणे ॥ ३४७ ॥

नाना चराचरीं भूर्तीं । दाटणी नके इये क्षिती ।
तैसा नाना द्वंद्वप्राप्तीं । घामेजे ना ॥ ३४८ ॥

श्रीकृष्ण म्हणतात, आत्मज्ञानरूप डोळे ज्याला आहेत अशा अर्जुना ! तर आता ज्ञानाचा परिचय करून देतो, तूं इकडे लक्ष दे. अरे, जिच्यांत खेदाची यत्किंचितही भेसल नाही, अशी 'क्षमा केलेली दिसून येते, तेथेच खरे ज्ञान आहे, असे तूं ओळख. अयांग विशाल सरोवरात कमल सुखेनैव विकसित होते, किंचा भाग्यवंताचे घरीं संपत्ति राहते.

त्याप्रमाणे पार्था, त्या मानाने ज्याच्या ठिकाणीं क्षमा वाढत असते, अशी क्षमा कशी ओळखता येईल तिची लक्षणे सांगतो. आवडता दागिना ज्या आवडीने आपण अंगाचर धारण करतो, त्याच भावनेने जे बरे वाईट प्रसंग येतील ते जो यहन करतो; भौतिक, दैविक व अध्यात्मिक, अशी तीन प्रकारचीं दुःखे मुख्य आहेत ते सर्व जरी एकदम त्याच्यावर कोसळले तरी जो क्षुब्ध होत नाहीं, अपेक्षित वस्तू प्राप्त झाली असतां तिच्यापासून जितका आनंद होतो तसाच संतोष अनिष्टप्राप्ती झाली असतां जो मानतो.

जो मान व अपमान यहन करतो; सुख व दुःख याच्या मनीं यारखींच समावली जातात आणि निंदास्तुतीने ज्याची चलविचल होत नाहीं; जो उन्हानें तापत नाहीं, थंडीने कांपत नाहीं, कोणताही प्रसंग प्राप्त झाला, तरी जो भय मानीत नाही.

मेरुपर्घताला जसा आपल्या शिखरांचा भार वाटत नाहीं, अथवा चराहावतार जसा पृथ्वीला ओळें म्हणत नाहीं; ज्या प्रमाणे अनेक चराचर प्राण्यांनी पृथ्वी जशी दडपली जात नाहीं, तसा नानाविध सुखदुःखादि द्वंद्वे प्राप्त झालीं असतांही तो शिणत नाहीं.

घेउनु जलाचे संघाट । आलेयां नदीचे लोट ।
करी घाड पोट । सिंधु जेवि ॥ ३४९ ॥

तैसें जेयाचां ठांड । न साहणे काहीं चि नाहिं ।
आणि सात असे ऐसें हिं । स्मरे ना जो ॥ ३५० ॥

आंगा जें पातलें । तें करूनि घाली आपुलें ।
तेथ साहंतेनि नवलें । घेपिजे ना ॥ ३५१ ॥

हे अनाक्रोश क्षमा । जेयातें आथि प्रियोत्तमा ।
जाण तेणे महिमा । ज्ञानासि गा ॥ ३५२ ॥

तो पुरुषु पांडवा । ज्ञानाचा ३०लावा ।
आतां परियस आर्जवा । रूप करूं ॥ ३५३ ॥

तरि आर्जव तें ऐसें । प्राणाचें सौजन्य जैसें ।
आवडतेया हीं दोसें । एक चि गा ॥ ३५४ ॥

कां तोंड पाहूनि प्रकाशु । न करी जेवि चंडांशु ।
जगा एकु चि अवकाशु । आकाशातें ॥ ३५५ ॥

तैसें जेयाचें मन । मानुषप्रति आनान ।
नाहिं आणि वर्तन । ऐसें पैं तें ॥ ३५६ ॥

जें जग चि सनोळख । जर्गेसि चि सोयेसिक ।
आपपरु हे भाष । जाणणे चि नाहिं ॥ ३५७ ॥

भलेंतेणेसि मेळु । पाणियां ऐसा ढाळु ।
कोण्ही हि विखीं आडळु । नेघे चित्त ॥ ३५८ ॥

वारेयाची धांव । तैसे सरळ भाव ।
शंका आणि हांव । नाहिं जेया ॥ ३५९ ॥

पाण्याचे प्रचण्ड लोट घेऊन नदी व नद यांचे समुदाय
आले असतां समुद्र त्यांच्यासाईठी आपले पोट मोठे करतो.

त्याप्रमाणे, त्याला सहन न होणारी अशी कोणतीही वस्तू नसून, किंवा
अमुक एक गोष्ट सहन करावी लागली असेही त्याला जाणवत नाही,
देहाला ज्या ज्या गोष्टी प्राप्त होतात, ते तो आपलेच आहे असे म्हणतो व स्वीकारतो,
आपण सर्व गोष्टी सहन करतो, असा अभिमानाचा पगडा त्याच्यावर बसत नाही.

अशी अभिमानरहित क्षमा ज्या पुरुषापाशीं घास करिते,
हे प्रियोत्तमा, त्या पुरुषामुळेंच ज्ञान महत्त्वाला चढतें, असें समज.

हे पांडवा, असा जो पुरुष, तो ज्ञानाचा खरोखर जिक्काळाच
होय. आतां आर्जवाचें निरूपण करतों, तें ऐक.

अर्जुना, तर त्यास आर्जव म्हणून म्हणतात, तें असें कीं, प्राणांचे प्रेम सर्व
जीवांवर सारखेच असते तसेंच आर्जव हेही भेदभावरहित वर्तन ठेवतें.

हे पहा, सूर्य जसा मनुष्याचे तोंडाकडे पाहून प्रकाश पाडीत
नाहीं, किंवा आकाश जसें सर्व जगाला अवकाश देतें.

तसे त्याचे मन प्रत्येक माणसाशी समान असते,
आणि ज्याची वागणूकही अशा प्रकारची असते.

कीं, सर्व जगच त्याच्या ओळखीचें आहे, किंवा सर्व जगाशीं फार जुना
संबंध आहे, आणि आपले व परके, ही भाषा त्याच्या ठिकाणीं नसते;

त्याचें वाटेल त्याच्याशीं पटतें पाण्यासारखें सर्वाशीं लीन
होणें. आणि कोणाही विषयीं त्याचें चित्त विकल्प घेत नाहीं.

ज्याचे विचारविकार नेहमीं वायाच्या प्रवाहासारखे सरळच घातात.
ज्याच्या मनीं कुणाविषयीं शंका नाहीं. कीं कशाची हांव नाहीं.

मायेपुढां बाळका । रिगतां न पडे चि आवांका ।
तैसें मन देतां लोका । नालोची जो ॥ ३६० ॥

प्रकटलेया इंदिवरा । परिवरु नाहिं धनुर्द्वरा ।
तैसा कोनकोपरा । नेणे जीउ ॥ ३६१ ॥

चोखाळपण रत्नाचें । रत्नावरि नाचे ।
तैसें पुढां मन जेयाचें । करणे पाठिं ॥ ३६२ ॥

आलोंचु जो नेणे । अनभिज्ञु जोगावणे ।
धरि मेळीसि करणे । नाहिं जेया ॥ ३६३ ॥

दीठि नोहे मिणधी । देखणा नाहिं संधी ।
कोण्हासि ही बुद्धी । राहाटों नेणे ॥ ३६४ ॥

दाही इंद्रिये प्रांजळे । निःप्रपंचे उवळे ।
पांचै पालघ मोकळे । आठै पाहार ॥ ३६५ ॥

अमृताची धार । तैसें उजू अंतर ।
किंबहुना माहेर । यां चिन्हांचे ॥ ३६६ ॥

तो पुरुषु सुभटा । आर्जवाचा आंगवटा ।
जाण तेथ चि घरटा । ज्ञानें केला ॥ ३६७ ॥

आतां यावरि । गुरुभक्तीची परी ।
सांघों अवधारी । चतुरनाथा ॥ ३६८ ॥

आघवेया चि दैवां । जन्मभूमि जे सेवा ।
जे ब्रह्म करी जीवा । शोच्यते ही ॥ ३६९ ॥

ते आचार्यउपासित । सांघिजैल तुजप्रति ।
घैसो सहस्रा एका ची पांती । अवधानाची ॥ ३७० ॥

आईच्यापुढे यायला जशी मुलाला शंका घाटत नाहीं, त्या प्रमाणे आपल्या
मनांतील विचार प्रकट करतांना जो मागील-पुढील विचार करीत नाही.
हे धनुर्धरा, फुललेल्या कमलास ज्याप्रमाणे आपला सुवास आवरून
धरता येत नाही त्या प्रमाणे ज्याचां जीव कोनाकोपरा जाणतच नाहीं.
आधीं रत्न स्वच्छ असावें, तशांत त्यावर तेजस्वी किरण
पडावा, त्याप्रमाणे आधीं त्याचें मन प्रकाशतें, कृती मागाहून.
जो इतर विचार करीत बसत नाहीं, व जो आत्मानुभवांत तृप्त
अस्यातो, तो अंतङ्करणाने काही धरून ठेवीत नाही व काही टाकीत नाही.
ज्याची दृष्टी कपटी नसते व ज्याचे बोलणे संशययुक्त
नसतें आणि जो कोणाशीही हीन बुद्धीने घागत नाही,
ज्याचीं दाही इंद्रिये अगदीं निष्कपट, मोकळी व शुद्ध
अस्यातात; ज्याचे पंचप्राण सदा सर्वदा मोकळे अस्यातात;
अमृताच्या धारेप्रमाणे ज्याचे मन सरळ आहे;
किंबहुना जो या चिन्हांचे माहेरघरच आहे,
वीरश्रेष्ठा अर्जुना, तो पुरुष आर्जवगुणाचा पुतळा आहे
व ज्ञानाने स्वतःसाठी तेथे घर केले आहे, असे जाण.
हे चतुरश्रेष्ठा, आतां यानंतर तुला
गुरुभक्तीचा प्रकार सांगतो तूं ऐक.
गुरुभक्ती ही सर्व सौभाग्यांची जननी आहे,
पीडलेल्या जीवाला ती ब्रह्मस्वरूपच प्राप्त करून देते.
अशा प्रकारची ती गुरुभक्ती मी तुला प्रकट करून
सांगणार आहें, तिकडे तुझें पूर्ण लक्ष असूं दे.

तरि सकळजळस्यमृद्गी । गंगा रिगाली उदधी ।
कां श्रुति हे महापदी । पैठी जाली ॥ ३७१ ॥

नाना वेंटाळूनु जीविते । गुणावगुण उचिते ।
प्राणनाथा उचिते । दीन्हले प्रिया ॥ ३७२ ॥

तैसैं सबाह्य आपुले । जेणे गुरुभक्ती दीधले ।
आपणपैं कले । भक्तीचे घर ॥ ३७३ ॥

गुरुगृह जिये देशी । तो देशु चि आहे मानसिं ।
विरहणी जैसी । वळभाते ॥ ३७४ ॥

तियेकडौनु येंतु वारा । देखौनु धांवे सामोरा ।
आड पडे द्याणे घरा । बीजे कीजे ॥ ३७५ ॥

साच प्रेमाचिया भूली । तिया दिशा चि वोवाळी ।
जीउ थानापति करुनु घाली । गुरुगृहिं जो ॥ ३७६ ॥

गुरुआज्ञा धरले । देह गावि असे एकले ।
घांसुरुवां लाविले । दावे जैसे ॥ ३७७ ॥

द्याणे कैं हें विरडें फीटेल । कैं तो स्वामि भेटेल ।
युगा ही होन वडिल । निमिष मानी ॥ ३७८ ॥

ऐसें गुरुग्रामिचें आले । कां स्वयं गुरु चि धाडिले ।
तरि गतायुषा जोडले । आयुष्य जैसे ॥ ३७९ ॥

कां सुकतेया अंकुरा- । वरि पडिलेयां पीयूखधारा ।
कां निर्जिंचा सागरा । आला मळू ॥ ३८० ॥

नातरि रके निधान देखिले । आंधलेया डोले उघडले ।
भणगाचेया आंगा आले । इंद्रपद ॥ ३८१ ॥

हे पहा, सर्व जळ संपत्ती बरोबर घेऊन जशी नदी
समुद्राकडे जावी, अथवा वेद जसे ब्रह्मपदांत प्रविष्ट होतात;
किंवा पतिव्रता स्त्री ज्याप्रमाणे आपल्या अंगाच्या
गुणावगुणांस्यह सरस्यकट आपल्या प्रियपतीस अर्पण करते;
त्याप्रमाणे ज्याने आपले अंतर्बाह्य गुरुकुलाला समर्पण
केले व स्वतःला मूर्तिमंत भक्तीचे घरच करतो.

याप्रमाणे विरहिणी स्त्री आपल्या पतीचे चिंतन करीत असते,
तसे गुरुगृह ज्या देशी, तोच देश ज्याचे मनांत नेहमीं घोळत असतो,
गुरुच्या देशाकडून जो वारा येत असेल, त्याला पाहून तो समोरा
धांवतो व त्याच्या मार्गात आडवा पडून म्हणतो, आपण माझ्या घरी यावै !

सद्गुरुविषयीच्या ख्या प्रेमानें वेढा झाल्यामुळे ज्याला नेहमीं गुरुगृहाच्या दिशेबरोबर
घोलणे आवडते, व जो आपल्या जीवाला गुरुच्या घरांत मिरासदार करून ठेवतो;
जयें वासरं दाव्याने गोठांत बांधलेले अस्यते, त्याप्रमाणे
गुरुंच्या आज्ञेमुळेंच ज्याचा देह त्याच्या गांवीं असतो.

तो म्हणतो, ही गुरुआज्ञारूपी दाव्याची गांठ केळां सुटेल व गुरुंची भेट
केळां होईल ? गुरुविरहाच्या प्रत्येक क्षण ज्याला युगाहूनही मोठा घाटत असतो;
अशांत जर कोणी गुरुच्या गांवचे आले, किंवा स्वतः श्रीगुरुंनींच
धाडले, तर मरणाला आयुष्य लाभल्याप्रमाणे त्याला घाटते;
किंवा सुकणाच्या अंकुरावर जसा अमृताचा वर्षाच
क्षावा, अथवा डबक्यातील मासा समुद्रात यावा,
अथवा दरिद्री पुरुषाला जसा द्रव्याचा ठेवा सांपडावा किंवा जन्मांधारा
एकाएकी दृष्टी यावी, किंवा भिकाच्याला इंद्रपद प्राप्त क्षावे.

तैसे गुरुकुळिचेनि नावे । महायुखे थोरावे ।
जें कोंडिं हिं न पोटलवे । आकाशाचां ॥ ३८२ ॥

पैं गुरुकुळिं ऐसी । भक्ति जेया देखरी ।
जाण ज्ञान तेयापासिं । पाइकया असे ॥ ३८३ ॥

आणि अभ्यंतरिलीकडे । प्रेमाचेनि पवाडे ।
श्रीगुरुचे रूपडे । उपासी ध्यानी ॥ ३८४ ॥

हृदयशुद्धीचां आवारीं । आराध्य तें धूर करी ।
मग सर्वभावेसि परिचारीं । आपण होए ॥ ३८५ ॥

कां चैतन्याचिया पवळी- । माझी आनंदाचां राउळी ।
गुरुलिंगा ढाळी । ध्यानामृत ॥ ३८६ ॥

उदैजतां बोधार्का । बुद्धीची डाळ सात्त्विका ।
भरौनि दे त्रंबका । लाखौली तेया ॥ ३८७ ॥

शुद्धि निकाळिं । जीवदशा धूपु जाळी ।
ज्ञेयदीपे ३०५ाळी । निरंतर ॥ ३८८ ॥

स्यमरस्याची रसयोये । अखंड अर्पीतु जाए ।
आपण भराडा होए । गुरुते लिंगा ॥ ३८९ ॥

नातरि जीवाचिये सेजे । गुरु कांतु करुनु भुंजे ।
ऐसीं प्रेमाचिं भोजें । बुद्धि वाहे ॥ ३९० ॥

कोणी एकीं अवसरीं । अनुरागु भरें अंतरीं ।
किं तेया नावे करी । क्षीराच्छि ॥ ३९१ ॥

तेथ ध्यान बहुमुख । ते शेष तुलई निर्दोष ।
घरि जळसेनु देख । भावी गुरु ॥ ३९२ ॥

त्याप्रमाणे श्रीगुरुच्या कुळाचें नांव ऐकतांच त्या महायुखानें तो गगना एवढा होतो, कीं आकाशशुद्ध त्यानें सहज आपल्या कावेंत कवटाळावें.

याप्रमाणे गुरुकुळादिकांचे ठिकाणीं एवढी आवड असेल त्याच्या, जवळ ज्ञान हे येचा करीत राहिलेले असते असे यमज.

आणि अंतःकरणांत अत्यंत प्रेमयुक्त होऊन,
श्रीगुरुचे रूप ध्यानांत आणून जो उपासना करतो.

हृदयशुद्धीच्या आवारामध्ये तो आपल्या आराध्य गुरुदेवतेला अढळपणे बसवून, आपण स्वतःच त्याचा सर्व परिचार मोठ्या भक्तिभावाने होतो,

अथवा ज्ञानाच्या आवारांत आत्मानंदाच्या मंदिरांत श्रीगुरुमूर्तीची स्थापना करून त्यावर ध्यानरूपी अमृताचा अभिषेक करतो.

बोधरूप सूर्य उगवल्यावर सात्त्विक बुद्धीच्या परडींत अष्टसात्त्विक भाव भरून त्यांची लाखोली श्रीगुरुरूप शंकराला तो वाहतो.

पवित्र काल, ह्याच कोणी शिवपूजनाच्या तीन वेळा, त्यांत जीवदशेचा धूप जाळीत असतो व ज्ञानाच्या दिव्यानें तो गुरुदेवतेला नेहमीं ओघाळतो.

गुरुशीं ऐक्य हाच नैवेद्य तो नेहमी गुरुला अर्पण करतो. अशा रीतीने तो स्वतः पुजारी होतो गुरुस शंकराचे ठिकाणीं मानून स्तवन करतो;

किंवा एखादे वेळी त्याची बुद्धि जीवाच्या शश्वेवर गुरु हे आपले पती आहेत असे समजून तो त्याच्या संगतीचे सुख भोगतो आणि प्रेमाचे कौतुक अनुभवतो.

एखादे वेळीं अंतःकरणांत प्रेम दाढून आले
असतां त्याला क्षीरस्यमुद्र असे नाव देतो.

तिथें ध्येय, ध्यान, हें अत्यंत सुख, तीच निर्दोष शेषशास्या, त्यावर जलशयन करणारे भगवान विष्णू श्रीगुरु आहेत, अशी भावना करतो.

वोळगती पाए । लक्ष्मी आपण होए ।
गरुड होउनु राहे । अपण चि ॥ ३९३ ॥

नाभी आपण जन्मे । ऐसी गुरुमूर्ति प्रेमे ।
अनुभवी मनोधर्मे । ध्यानसुखे ॥ ३९४ ॥

एकोधिये वेळे । गुरु माये करी भावबळे ।
मग स्तन्य उत्संगिं लोळे । अंकावरि ॥ ३९५ ॥

नातरि गा किरीटी । चैतन्यतरूतल्घवटी ।
गुरुधेनु आपण पाठिं । वत्स होए ॥ ३९६ ॥

गुरुस्नेहसलीलीं । आपण होये मासली ।
कोणी एकी वेळीं । हें चि भावी ॥ ३९७ ॥

गुरु आमृताचें घडप । आपण होये लाहालाहात रोप ।
ऐसेये संकल्प्य । विये मन ॥ ३९८ ॥

चक्षुपर्क्षिण्यं । पीलु होये आपण ।
ऐसें पैं अपारपण । आवडिचें ॥ ३९९ ॥

गुरुते पद्धिणी करी । चारा चारी चांचुवेळीं ।
गुरु तासु कास धरि । आपण जर्लीं ॥ ४०० ॥

ऐसें प्रेमाचेनि थावे । ध्यान चि ध्यानाते प्रसवे ।
पूर्ण सिंधू हेलावे । सूर्टति जैसे ॥ ४०१ ॥

किंबहुना इयापरीं । गुरुमूर्ति अंतरिं ।
भोगी आतां अवधारीं । बाह्यसेवा ॥ ४०२ ॥

तरि जीर्णीं ऐसे आवाके । द्वाणे दास्य करीन नीके ।
जंव गुरु कघतिके । माग द्वाणति ॥ ४०३ ॥

श्रीगुरुरूपी विष्णूच्या पायांची सेवा करणारी लक्ष्मी आपणच होतो आणि आपणच गरुड आहोत अशा धारणेने उभा राहतो. नाभीपासून उत्पन्न होणारा जो ब्रह्मदेव तोही मीच होय, अशी भावना करतो. अशा रीतीने तो गुरुमूर्तीच्या प्रेमानें मानसिक ध्यानसुखाचा अनुभव घेतो.

एखादे वेळेस भक्तीच्या प्रेमानें गुरुला आई असें कल्पून, मग तिच्या स्तनपानाचें सुख अनुभवीत तिच्या अंकावर लोळतो.

किंवा अर्जुना, ज्ञानरूप वृक्षाच्या खालीं गुरु ही धेनुमाता आहे असें मानून, आपण तिच्या पाठीमागें असणारें यांसरूं होतो.

किंवा एखादे वेळीं तो अशी भावना करतो, कीं गुरु कृपेच्या स्नेहरूप उद्कांत आपण मासोली झालीं आहों,

माझे श्रीगुरु कृपारूप अमृताची वृष्टी असून आपण या वृष्टीने वाढणारें सेवा वृत्तिरूपी रोपाची कल्पना करतो. अशीही त्याची कल्पना कर्दीं कर्दीं भरारते.

त्याच्या आवडीचे आपारपण असे, कीं डोळे न उघडलेले, पंख व पंख नीटसे फुटलें नाहीत असें आपण एक पक्ष्याचें पिलूं आहो.

गुरुला पद्धिणी करतो व आपण तिच्या चोंचींतून चारा घेतो; गुरु हा पोहणारा आणि आपण त्याच्या आधाराने भवसागर तरून जाणार आहोत असे तो मानतो.

ज्या प्रमाणे पूर्ण भरलेल्या समुद्रांत लाटांमागून लाटा उत्पन्न होतात तसे प्रेमाच्या आधिक्यामुळे एक ध्यानच दुयऱ्या ध्यानास प्रसवते.

फार काय सांगावे ! तर याप्रमाणे गुरुंची मूर्ती अंतर्यामीं धारण करून तो ध्यान सुखाचा अनुभव घेतो. आतां त्याची बाहेरील सेवा एक.

तर त्याच्या मनांत असा विचार असतो कीं, मी श्रीगुरुंची अशी सेवा करीन, कीं, जेणेंकरून गुरु माला प्रेमानें इच्छित घर माग म्हणतील.

तैसिया साचा उपास्ती । गोसांविं प्रसन्न होंति ।
तेथ मी विनती । ऐसी करीन ॥ ४०४ ॥

द्व्याणूनु तुमचा देवा । परिचारु आघवा ।
तेतुलीं रूपें होआवा । मीं चि एक ॥ ४०५ ॥

आणि देक्षाराचिं आपुलीं । उपकरणे जेतुलीं ।
माझीं रूपें तेतुलीं । होआवीं जी ॥ ४०६ ॥

ऐसा मागैन वरु । तेथ हो द्व्याणति श्रीगुरु ।
मग तो परिचारु । मीं चिं होईन ॥ ४०७ ॥

उपकरणजात सकळैक । तें हिं होईन एकैक ।
मग उपास्तिचें कवतिक । देखिजैल ॥ ४०८ ॥

श्रीगुरु बहुतांची माए । परि एकलौती होउनि ठाए ।
तैसें करूनु आण वाए । कृपे तिये ॥ ४०९ ॥

तेया अनुरागा वेधु लावी । एकपत्नीव्रत घेववी ।
क्षेत्रसन्यासु करवी । लोभाकरवि ॥ ४१० ॥

चतुर्दिशु वारा । न ल्हाये निगों बाहिरा ।
तैसा गुरुकृपे पाजंरा । आपण चि होईन ॥ ४११ ॥

आपुलेया गुणांचीं लेणीं । करीन गुरुसेवे स्वामिणी ।
हें असो होईन गवसणी । गुरुभगतीसि ॥ ४१२ ॥

गुरुसनेहाची वृष्टी । मी पृथ्यी होईन तळवटीं ।
ऐसिया मनोरथांचियां शृष्टी । रची अनंता ॥ ४१३ ॥

द्व्याणे श्रीगुरुचें भवन । मी आपण होईन ।
आणि दासु होउनु करीन । दास्य तेथिचें ॥ ४१४ ॥

आणि अशा प्रकारे गुरु खरोखर प्रसन्न
झाले, मग मी अशी विनंती करीन, कीं,
मी असें म्हणेन कीं, देवा, हा तुमचा जेवढा परिचार
आहे, त्या सर्व परिचाराचीं रूपें मींच एकट्यानें घ्यावीं.

आणि तुमच्या उपयोगास येणारीं जीं जीं
उपकरणीं आहेत, तितकीं सर्व माझीं रूपें व्हावीं.

असा मी स्वामीजवळ वर मागेन, आणि ते मला 'तस्थास्तु'
म्हणतील, मग तो त्यांचा सर्व परिचार मींच होईन.

श्रीगुरुच्या सेवेमध्ये जेकडी उपकरणे लागतात, त्यांपैकीं
प्रत्येक जेव्हां मी होईन, तेव्हाच मला सेवेचे सुख प्राप्त होईल.

माझे गुरु अनेकांसाठी माउलीसारखे आहेत, पण ते मज एकट्याचीच
आई होतील, असें करून त्यांच्या कृपेकडून शपथ वाहवीन.

गुरुंच्या प्रेमास आपले वेड लावून, व त्या प्रेमाकडून
एकपत्नीव्रतच आणि त्यांच्या लोभाकडून क्षेत्रसन्यासंकरवीन.

वारा किती जरी धावला तरी तो जसा चार दिशांच्या आंतच
वाहतो; तसा गुरुकृपेलाही मी पिंजरा होऊन कोंडून धरीन.

गुरुसेवा जी माझी मालकीण, मी आपल्या गुणांचीं लेणीं
करीन. फार काय? पण गुरुभक्तीला मींच गवसणी होईन;

आणि गुरुसनेहरूप वृष्टीखालीं मी पृथ्यी होईन. अशा
प्रकारचे मनोरथाचे अनंत मनोरे तो रचीत असतो.

आणि म्हणतो कीं, मी श्रीगुरुंचे राहण्याचे घर होईन; व त्यांच्या
घरचा दास होऊन त्या घरचे समस्त दास्य मी करीन.

रिगतां निगतां दातारेऽ। झँलंडिजति उंवरे।
ते मी होईन आणि द्वारे। द्वारपालु॥ ४१५॥

मी पाउवा होईन। तेया मीं चि मेलवीन।
छन्नी मी होईन। बारी मी चि॥ ४१६॥

मी तलु उपरु ह्यणता। चवरथरु हातु देता।
स्वामीपुढां बोलता। होईन मी॥ ४१७॥

हडपु मीं घोळगैन। उगालु मी चि घेर्ईन।
उछिंग मी करीन। आंघोछिंचे॥ ४१८॥

होईन गुरुचे आसन। अळंकार परिधान।
चंदनादि होईन। उपचार मी॥ ४१९॥

मी चि होईन सुआरु। वोगरीन उपहारु।
आपणपें श्रीगुरु। वोवाल्हिन॥ ४२०॥

मग देऊ आरोगिति। तेघवां पांतिकरु पांती।
मीं चि होईन पुढुतीं। देईन विडा॥ ४२१॥

मग मी ताट काढीन। येज मी झाडीन।
चरणसेवा करीन। मी चि देखै॥ ४२२॥

सिंहासन होईन आपण। वरि श्रीगुरु करिति आरोहण।
करीन खरेपण। झँलगेचे॥ ४२३॥

श्रीगुरुचे मन। जेया देईल अवधान।
तो मी पुढां होईन। चमत्कारु॥ ४२४॥

तेया श्रवणाचां आंगणी। होईन शब्दाचिया क्षोणी।
स्पर्श होईन घसणी। आंगाचिये॥ ४२५॥

जातां येतां जे उंवरे गुरु ओलांडतात, ते तर
मी होईनच. आणि द्वारींचा द्वारपाल देखील होईन.
मी गुरुंच्या पादुका होऊन, त्या पादुका गुरुंच्या पायीं मीच लेवीन;
व त्यांचे छत्र मी होईन व छत्र धरण्याचे काम मीच करीन.
श्रीगुरुंना खड्डा, उंचवटा सांगणारां दास मीच होईन. मीच चवरी धरणारा. आवश्यकता
भासली, तर मीच त्यांना हात देणारा. व गुरुंपुढे चालणारा हुजव्याही मीच होईन;
मी गुरुंची झारी धरणारा शागीर्द होईन, त्यांना चूळ भरायला पाणी मीच देर्ईन.
ती चूळ टाकतील, ते तस्त मीच होईन. त्यांच्या स्नानाची तयरीही मीच करीन.
गुरुंचे आसन मी होईन, त्यांच्या अंगावर घालण्याचे अळंकार
मीच होईन. चंदनादि अंगावर लेप करायचे उपचार मीच होईन.
श्री गुरुंचा स्वयंपाक करणारा आचारी मीच होईन व त्यांना अन्नाचा
महानैवेद्य वाढीन, व मी आपल्या आपलेपणानें श्रीगुरुंस ओंचालीन.
ज्याघेली श्रीगुरु जेवायला बस्यतील तेव्हां त्यांच्या पंक्तीला
मीच बसेन आणि आणि मीच पुढे होऊन त्यांस विडा देर्ईन.
गुरुंचे उष्टे ताट मीच काढीन. व त्यांचा बिठाना
मीच झाटकीन, व गुरुंची पदसेवाही मीच करीन.
आणि गुरुंचे सिंहासनही मीच होईन त्यावर
गुरु बस्यतील व याप्रकारे गुरुंची सेवा करीन.
श्रीगुरुंचे मन ज्याचे ठिकाणीं एकाग्र होईल
ती वस्तू मीच होईन; तो चमत्कारही मीच होईन.
श्रीगुरुंच्या श्रवणरूप अंगणात असंख्य शब्द मी
होईन. श्रीगुरुंच्या अंगाला लागणारा स्पर्श मीच होईन,

श्रीगुरुचे डोळे । अवलोकन स्नेहाले ।
पाहांती तियें सकळे । रूपे होईन ॥ ४२६ ॥

तिये रसने जो रसु रुचैल । तो आपण चि होइजैल ।
गंधरूपे कीजैल । घाणसेवा ॥ ४२७ ॥

एवं बाह्यमनोगत । गुरुसेवा समस्त ।
चेटाळूनु वस्तुजात । होउनियां ॥ ४२८ ॥

जंव देह असैल । तंव ऐसा सेवा कीजैल ।
मग देहांतिं नवल । बुद्धि असे ॥ ४२९ ॥

इये शरीरिची माती । मेळवीन तिये क्षिती ।
जेथ श्रीचरण ठांति । श्रीगुरुचे ॥ ४३० ॥

माझा स्वामी कवतिके । स्पर्शल जियें उदके ।
तेथ लया नीके । नेर्इन आप ॥ ४३१ ॥

श्रीगुरु वोवाळिजिति । का भवनीं जिये उजलिजिति ।
तेयां दीपाचेया दीप्ती । ठेवीन तेज ॥ ४३२ ॥

चवरि हान वीजणा । तेथ लयो करिन प्राणा ।
मग आंगाचा वीजणा । करीन तेथ ॥ ४३३ ॥

जिये जिये अवकाशीं । श्रीगुरु असति परिवारेसि ।
आकाश लयाकाशीं । नेर्इन तिये ॥ ४३४ ॥

परि जींतु मेला न संडी । निमिषु वायां न धडी ।
ऐसेन गणाविया कोडी । कल्पांचिया ॥ ४३५ ॥

एतुलेस्तीं विंवसा । जेयाचेया मानसा ।
आणि करूनि हीं तैसा । अपारु चि ॥ ४३६ ॥

श्रीगुरुंचे डोळे प्रेमलपणाने अवलोकन
करतील ती अगणित रूपे मीच होईन.
त्यांच्या जिभेला जो जो रस आवडेल, तो तो रस मी होईन
आणि सुंगंधाच्या रूपाने त्यांच्या घाणेंद्रियाची सेवा मी करीन.
या प्रमाणे सर्व वस्तुमात्र मी होऊन,
श्रीगुरुच्या संपूर्ण सेवेला मी व्यापून घेईन.
जोपर्यंत हें शरीर उभे आहे, तोपर्यंत मी त्यांची अशी सेवा करीन व
देहपाता नंतरही भक्ताची सेवेविषयीं बुद्धी कायम असते, हे आर्थर्य आहे,
जेथें पूजनीय श्रीगुरुंचे चरण उभे राहतील,
ज्या मार्तींत ते राहतील, त्या जागीं मी.
माझे स्वामी कौतुकानें ज्या जलास स्पर्श करतील,
त्या पाण्यांत आपल्या शरीरांतील जलांश मिळवून टाकीन.
ज्या दिपानी श्रीगुरुंस्य ओंवाळतात अथवा जे दिप त्यांच्या घरात
त्या दिव्याच्या तेजांत मी आपल्या शरीरांतील तेजांश घालीन.
श्रीगुरुंची चवरी व पंखा जो असैल, त्यांत मी आपल्या
प्राणवायूचा लय करीन, अशी त्यांच्या शरीराची मी सेवा करीन.
ज्या ज्या स्थळीं गुरुमूर्तीं आपल्या परिवारायह असतील,
तेथील आकाशतत्त्वांत मी मजमधील आकाशतत्त्व लयास नेर्इन.
पण जिघंतपणीं व मेल्यावरही श्रीगुरुची सेवा सोडणार नाही. एक निमिषभर
गुरुंची सेवा लोकांवर सोपविणार नाही. याप्रमाणे कल्पचे कल्प गुरुसेवा करीन.
अशा प्रकारची पूर्ण इच्छा ज्याचे मनांत असते आणि त्याचप्रमाणे
सेवा करूनही ज्याचा संकल्प मोजतां नये, असा शिळ्क उरतो,

राति दियो नेणे । थोडे बहू न द्याणे ।
द्यणियाचेनि दायपणे । साजा होए ॥ ४३७ ॥

तो व्यापारु एणे नावे । गगनाहोउनु थोरावे ।
एकला करी आघवे । एकी चिं काळिं ॥ ४३८ ॥

हृदयवृत्ती पुढां । आंग चि घे दवडा ।
काज करी होडा । मानसेंसी ॥ ४३९ ॥

एकाधेया वेळा । श्रीगुरुचेया खेळा ।
लोण करी सकला । जीघिताचे ॥ ४४० ॥

गुरुदास्ये कृशु । जो गुरुपेमे सपोसु ।
गुरुआजे आवासु । आपण जो ॥ ४४१ ॥

जो गुरुकुळे सकुळीनु । जो गुरुबंधुसौजन्ये सौजनु ।
जो गुरुदास्ये सव्यसनु । निरंतर ॥ ४४२ ॥

गुरुसंप्रदायर्थम् । ते जेया वर्णाश्रम ।
गुरुचर्चा नित्यकर्म । जेयासि गा ॥ ४४३ ॥

गुरु क्षेत्र गुरु देवता । गुरु माये गुरु पिता ।
जो गुरुपरौता मार्गु नेणे ॥ ४४४ ॥

श्रीगुरुचे द्वार । तें जेया सर्वस्य यार ।
गुरुसेवकां सहोदर- । प्रमें भजे ॥ ४४५ ॥

जेयाचे वक्त्र । वाहे गुरुनामाचे मंत्र ।
गुरुघचनावांचूनि शास्त्र । हातिं न शिवे ॥ ४४६ ॥

सीतले गुरुचरणी । भलेते जें पाणी ।
तेया तीर्थे याने आणी । त्रैलेकिचीं ॥ ४४७ ॥

जो सेवा करीत असतां रात्र-दिवस जाणीत नाहीं, आणि थोडे फार
म्हणत नाही, तसेच सेवेचे बहुपण असले, कीं ज्या मर्नी संतोष असतो,
गुरुसेवा करायची म्हटले, म्हणजे तो आकाशाहून मोठा
होतो आणि एकटाच संपूर्ण सेवा एकाकाळींच करू लागतो,
गुरुंनी कार्याची आज्ञा केली, कीं त्याच्या अंतकरणाच्या वृत्तीपुढे
शरीरच धांव घेते, ज्याचे गुरुसेवारूपी कार्य मनाशीं स्पर्श करीत असते,
श्रीगुरुच्या एखाद्या लहानशा लीलेचे एवढे कौतुक करतो
की त्यावरून आपल्या सर्व जीवाची कुरचंडी करतो;
श्रीगुरुची सेवा करतां करतां जो कृश होतो, गुरुप्रेमाने पुष्ट
झालेला असतो आणि गुरुच्या आज्ञाचे निवायस्थान तोच होतो.
जो गुरुंच्या कुळामुळे चांगला कुलीन असतो, जो गुरुबंधूवरोवर सौजन्याने
वागण्यांतच सुजनन्त्य मानतो, गुरुची सेवा हेच ज्याचे व्यसन आहे.
गुरुसंप्रदायाचे धर्म हेच ज्याचे वर्णाश्रम
असतात, गुरुसेवा हेच ज्याचे नित्य कर्म असते.
श्रीगुरु हीच ज्याची उपास्य देवता आहे, गुरुच आई व गुरुच
बाप; ज्याला श्रीगुरुसेवेचांचून दुसरा मार्ग जाणत नाहीं.
श्रीगुरुचे दार हेच ज्याचे सारसर्वस्य होतें; गुरु
सेवकावर आपल्या साक्षात् भावाप्रमाणे प्रेम करतो,
ज्याचे मुख सदैव गुरुनाम मंत्राचा जप करीत असते, आणि
श्रीगुरुच्या वचनावांचून ज्याला दुसरे शास्त्रच माहित नाही,
ज्या कोणत्याही पाण्याला श्रीगुरुचरणांचा स्पर्श झाला आहे त्यांत
ब्रह्मांडाची तीर्थे साठविली आहे, असे तो श्रीगुरुभक्त समजतो,

श्रीगुरुचे उसिटें। लाहे जै अवचटें।
तै तेणे लाभे घीटे। समाधीसि ॥ ४४८ ॥

कैवल्यसुखासाठिं। परमाणु घे किरीटी।
उधळति पायांपाठिं। चालता जे ॥ ४४९ ॥

हें असो सांघों केती। नाहिं पार गुरुभक्ती।
तर्हीं गा क्रांतमती। कारण हें ॥ ४५० ॥

जेया इये भक्ती चाड। जेया इये चि विखिचें कोड।
जो सेवेचांचूनु गोड। न मनी काहिं ॥ ४५१ ॥

तो तत्वज्ञानासि ठाऊँ। ज्ञाना तेणे चि आवो।
हें असो तो देऊँ। ज्ञान भक्तु ॥ ४५२ ॥

हें जाण पां साचोकारें। तेथ ज्ञान उघडेनि द्वारें।
नांदतसे जगा पुरे। या रीती ॥ ४५३ ॥

जिये गुरुसेवाविषयी। माझा जीउ अभिलाखी।
झणौनि सोये चूकी। बोली केली ॥ ४५४ ॥

एळविं असतां हातिं खुला। भजनअवधानीं आंधळा।
आणि चर्येलागि पांगुलां-। पासौनि मंदु ॥ ४५५ ॥

गुरुवर्णनि मूकां। आलसी पोसिजे फुका।
परि आथि नीका। सानुरागु ॥ ४५६ ॥

तेणे चि कारणे। हें स्थळ पोखणे।
पडिले मज झाणे। ज्ञानदेऊँ ॥ ४५७ ॥

तरि तो बोलु उपसाहावा। बोलगे अवसरु देयावा।
आता झणैन बरवा ग्रंथार्थु चि ॥ ४५८ ॥

त्याला जेक्हां श्रीगुरुंचे उच्छिष्ट अकस्मात् प्राप्त होतें,
तर त्या लाभापुढे जो समाधीसुखाचाही आदर करीत नाहीं,
अर्जुना, श्रीगुरु चालत असतांना त्यांच्या पायांमागे जे धुळीचे कण
उडतात ते जणूं कैवल्यसुखच म्हणून त्यांचा स्वीकार करतो
हें असो; गुरुभक्तीचा महिमा किती म्हणून सांगावा? गुरुभक्तीला मर्यादा नाही.
पण माझ्या बुद्धीला गुरु भक्तीची उकळी फुटल्यामुळे सांगणे भाग पडले!

ज्याला गुरुभक्तीची इच्छा आहे, ज्याला या सेवेचे कौतुक
घाटते व ज्याला गुरुसेवेचांचून दुसरे कांही गोड लागत नाहीं;
तो पुरुष तत्त्वज्ञानाला आधार आहे, त्याच्या योगाने ज्ञानाला शोभा आहे.
इतकेच नक्हे, तर तो ज्ञानी भक्त प्रत्यक्ष देवच होय. व ज्ञान त्याचा भक्त आहे.

ज्याला खरोखर गुरुभक्तीची आवड आहे, त्या भक्ताच्या
ठारीं ज्ञान मुक्तद्वारानें राहातें हे खचित जाण,
गुरुसेवेविषयीं माझ्या मनांत खरी उत्कंठा आहे;
म्हणून मीं हा एघाडा पाल्हाळ केला आहे.

नाहीतर मीं गुरुसेवेविषयीं हात असून थोटा आहे. भजनाच्या जपणुकीविषयीं
आंधळा, श्रीगुरुंची सेवा करण्याचे बाबतींत मीं पांगळ्यापेक्षां अति मंद !

आणि गुणवर्णन करण्याच्या कामीं मी मुका आहे, इतके अवगुण असूनही गुरुंनी मला
फुकट पोसला आंहे. परंतु माझ्या मनांत मात्र गुरुसेवेविषयीं खरोखर प्रेम आहे,
श्री ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात, कीं याच एका कारणाने
मला ह्या पदाचें व्याख्यान इतके विस्तृत करणे भाग पडले,
परंतु अशा माझ्या बोलण्याची क्षमा करून आपण मला सेवा
करण्याला अवसर द्यावा, म्हणजे मी ग्रंथार्थ उत्तम रीतीने सांगेन,

तरि परियसां श्रीकृष्णु । जो भूतभारसहिष्णु ।
तो बोलतये विष्णु । पार्थु आइके ॥ ४५९ ॥

द्वापे शुचित्व गा ऐसें । जेयापासिं दिसे ।
आंग मन जैसें । कापुराचें ॥ ४६० ॥

कां रक्काचें दल्घाडें । तैसें सवाह्य चोखडें ।
आंतु बाहिर एके पाडें । सूर्यु जैसा ॥ ४६१ ॥

बाहिर कर्मे क्षालला । भीतरि ज्ञाने उजलला ।
इहिं दोहिं परिं आला । शुचित्वासि ॥ ४६२ ॥

मातिया आणि जळे । बाह्य एणे मेळे ।
निर्मळां होइजे बळे । वेदांचेनि ॥ ४६३ ॥

भलेतेथ बुद्धिवळीं । पैं रज आरिसा उजळी ।
सौंदण फेडी थिगळीं । वस्त्राचिं गा ॥ ४६४ ॥

किंवहुना इयापरीं । बाह्य चोख अवधारीं ।
ज्ञानदीपु अंतरीं । द्वौनि शुद्ध ॥ ४६५ ॥

यहविं तहीं पाङ्गुसुता । आंतु शुद्ध नवक्तां ।
बाह्य कर्म तत्वता । विटंबु गा ॥ ४६६ ॥

मृत्यु जैसा श्रिंगारिला । गर्दभु तीर्थी न्हाणिला ।
न कटू दुधिया माखिला । गुळे जैसा ॥ ४६७ ॥

घोसिं तोरण बांधले । उपवासियें अन्ने माखिले ।
कुंकुसेंदुर केले । कांतहीने ॥ ४६८ ॥

कळस ढिघांचे पोकळ । जळो घरिचील झाला ।
काई करिसी चित्रफळ । आंतु सेण ॥ ४६९ ॥

संतजनहो ! ऐका. सृष्टीचा भार सहन करण्यास समर्थ तो विष्णुरूप श्रीकृष्ण, हे बोलत आहेत व अर्जुन श्रवण करीत आहे. भगवान म्हणतात, अर्जुना ! कीं ज्याप्रमाणे कापराचें अंतर्बाह्य पक्त्र, तसें ज्याचे शुचित्व स्वच्छ दियते, तेंच शुचित्व होय. जसें रत्नाचें स्वरूप आंतबाहेर चोख असते; अथवा सूर्य जसा आंतबाहेर सारखाच तेजस्यी असतो. बाहेरून कर्माने आणि ज्ञानाच्या योगे ज्याची अंतशुद्धी झालेली आहे; असा तो अंतर्बाह्य एक निर्मळच झाला. वेदांत सांगितल्याप्रमाणे मंत्रोच्चार करून माती आणि पाणी, ह्यांच्या योगाने जशी बाह्यशुद्धी होते, प्रत्येक कामांत बुद्धीच बलिष्ठ आहे, जसे आरसा धुळीने स्वच्छ करतां येतो किंवा परटाच्या भड्डीच्या पात्रांत वस्त्र धुतल्याने त्याचा डाग नाहीस्या होतो, फार काय सांगावे ! याप्रमाणे जो बाहेर निर्मळ झाला आहे, व मनांत ज्ञानाचा उजेड झाल्यामुळे तो अंतर्बाह्य शुद्ध झाला आहे, वास्तविक पाहाता, अर्जुना ! अंतर्यामीं शुद्ध न होता जो बाह्यात्कारीं कर्मे करितो, तर ती शुचित्वाची थळाच होते. प्रेतास जसे आलंकार घालून सजविले, किंवा गाढवास तीर्थात स्नान घालावे अथवा कटू दुध्या भोपळा गुळाने माखावा, किंवा ओसाड घराला तोरण बांधावे, किंवा उपाशी मनुष्याच्या अंगाला बाहेरून अन्नाने लिंपून काढावे, किंवा विधवेने कुंकू व शेंदूर लावावा, आंतून पोकळ व बाहेरून सोन्याचा मुलामा केलेले कळस त्याची बाह्य झालाली काय कामाची ? शेणाचे केलेले फळाचे चित्र कांय उपयोगाचे ?

तैसें कर्म चरिचिलीकडां । न सरे थोर मोला कुडा ।
नक्हे मंदिरेचा घडा । पवित्रृ गंगा ॥ ४७० ॥

द्वाणौनि अंतरि ज्ञान होआवें । मग बाह्य लाभैल स्वभावें ।
चरि ज्ञान कर्म संभवे । ऐसे कैं जोडे ॥ ४७१ ॥

यालागि बाह्याविभागु । कर्म धूतला चांगु ।
ज्ञाने फेडिला चंगु । अंतरिचा ॥ ४७२ ॥

तेथ अंतरबाह्य गेलें । निर्मलत्व एक जालें ।
किंवहुना निर्वाळले । शुचित्व चि ॥ ४७३ ॥

द्वाणौनि सद्गाव जीवगत । बाहिरि दीसताति फांकतं ।
स्फटिकगृहीचे डोलत । दीप जैसे ॥ ४७४ ॥

विकल्पु जेणे जेणे उपजे । नाथिली विकृति निफजे ।
अन्यायवृत्तीचीं बीजे । अंकुर घेंति ॥ ४७५ ॥

ते आयिके अथवा भेटे । परि मनीं काहिं नुमटे ।
मेघरंगे न घटे । व्योम जैसे ॥ ४७६ ॥

यऽविं इंद्रियाचेनि मेळें । विषयांवरि लोळे ।
परि विकाराचेनि विटाळें । सिंपिजे ना ॥ ४७७ ॥

भेटलिया नारी । चोखी अथवा माहारी ।
तेथ नातळती परी । राहाटों जाणे ॥ ४७८ ॥

कां पति-पुत्राते आलंगी । एके चित्ते तन्यंगी ।
तेथ पत्रभावांचा आंगी । न लगे चि कामु ॥ ४७९ ॥

तैसें हृदय चोख । संकल्पविकल्पीं सनोळख ।
कृत्याकृत्य विशेष । फुडे जेया ॥ ४८० ॥

त्याप्रमाणे बाह्यातकारीं कर्म करणाराची स्थिती आहे ! हिणकस्य पदार्थालां पुष्कल मोल येत नाहीं, आणि दारूचा घडा गंगेच्या पाण्यानेही शुद्ध होत नाहीं. म्हणून अंतरंगात आधी ज्ञान हवे, मग बाह्य शुद्धी सहजच प्राप्त होईल.
एरचीं ज्ञान आणि कर्म यांनीं निर्माण होणारी पवित्रता लाभायची कुठे ?

याकरिताच बाह्य शरीर शुद्धिकर्माने चांगले निर्मल करून च ज्ञान प्राप्तीमुळे ज्याचें अंतर्याम निर्मल झाले आहे,

त्याच्या ठारीं अंतर्बाह्य हा भेदच नाहींसा होऊन एकच निर्मलपणा सर्वत्र दाटला, सारांश, त्याच्या अंगीं शुचित्वच शिळक असते,

म्हणून, कांचेच्या घरांतील दिव्यांचे तेज जयें बाहेर लखाखते, त्याप्रमाणे अंतःकरणांत प्राप्त झालेली शुद्धी किंवा निर्मलत्व बाहेर प्रकट होते,
ज्यांच्यामुळे संशय उत्पन्न होतो, नुसतेच विकार उठात त्या वाईट विचारांतच कुकर्माची बीजे रुजतात व त्यांना प्रत्यक्ष दुष्कर्माचे अंकुर फुटतात.

असे विषय जरी प्रत्यक्ष भेटले, ऐकले, तरी ज्याच्या मनावर त्यांचा कांहींच ठसा उमटत नाहीं, जसे मेघांच्या रंगाचे आकाशावर डाग पडत नाहींत,
एरचीं इंद्रियांच्या संगतीने तो विषयांसवे संबंधित झालेला दिसला, पण त्याच्या मनाला विकारांचा विटाळाचा स्पर्श होत नाहीं,

घाटेवरून ब्राह्मणाची ख्री अथवा महाराची ख्री चालत गेली, तरी ती वाट जशी मळत नाहीं. त्याप्रमाणेच हाही विषयांसंबंधे निःस्पृह वर्तन ठेवतो.

एकच ख्री पतीला व पुत्राला आलिंगन देते, परंतु पुत्राला आलिंगन देते वेळीं तिच्या मनांत जें पुत्र प्रेम असते, त्या प्रेमांत कामाचा स्पर्श नसतो;
तसे त्याचे मन संकल्प व विकल्प यांविषयी उदासीन, अलिप्त असते,
आणि कृत्य काय आणि अकृत्य काय, हें मात्र त्याला स्पष्ट ठाऊक असते.

पाणियें हीरा न भीजे । आधणि हरलु न सिजे ।
तैसी विकल्पजार्ती न सिंपिजे । मनोवृत्ती ॥ ४८१ ॥

तेया नांव शुचिपण । पार्था गा संपूर्ण ।
हें देखसी तेथे जाण । ज्ञान असे ॥ ४८२ ॥

आणि स्थिरता साचें । घर रिगली जेयाचें ।
तो पुरुष ज्ञानाचें । आयुष्य गा ॥ ४८३ ॥

देह तरि चरिचिलीकडे । आपुलेया परि हींडे ।
परि वैसिक न मोडे । मानसाची ॥ ४८४ ॥

वत्सावरौनि धेनुचें । स्नेह राना न घचे ।
न येंति भोगुं सतियाचें । प्रेमभोग ॥ ४८५ ॥

कां लोभिया दूरि जाये । परि जीउ ठेवां चि आहे ।
तैसा देह चाळितां नोहे । चलु चित्ता ॥ ४८६ ॥

धांघतेया अभ्रासंवें । आकाश जैसें न धवे ।
भ्रमण-चक्रीं न भंवे । जैसा ध्रुवु ॥ ४८७ ॥

एथिकांचिया एरिज्ञारा- । संवें एण्जाणे धनुद्दरा ।
नाहिं जेवि तरुवरां । पर्याचेयां ॥ ४८८ ॥

तैसा चलनवलनात्मकिं । अस्यैनि इये पंचभौतिकिं ।
भूतउर्मी एकी । चाळिजे ना ॥ ४८९ ॥

घांहुटलिचेनि बळे । पृथ्वी जैसी न ढळे ।
तैसा उपद्रवधुमाळे । न लोटे जो ॥ ४९० ॥

दैन्यदुःखे न तपे । भयशोके म कंपे ।
देहमृत्यू न वासिपे । पातलेयां ॥ ४९१ ॥

पाण्यांत हिरा टाकला तर तो जसा भिजत नाही, किंवा आधणाने खडा शिजत नाही, त्याप्रमाणे ज्याच्या मनोवृत्तीला विकारांची बाधा होत नाही;

अर्जुना, अशा स्थितीला 'शुचित्व' हें नांव आहे, व ज्याचे ठिकाणीं हें दृष्टीस पडतें तेथें ज्ञान खास आहे, असे यमज,

आणि ज्याच्या अंगीं 'स्थिरता' पूर्णपणे घाणली आहे, तो पुरुष ज्ञानाला जिवंत राखतो असे जाण.

त्याचा देह बाहेर इच्छेप्रमाणे फिरत असला तरी त्याच्या मनांतील विचारांची स्थिरता बिघडत नाही.

गाय जर रानांत गेली, तरी तिचें वासरावरील प्रेम रानांत जात नाही. सती जाणाच्या खीने जरी शृंगार केला तरी यहगमनस्यमर्यांचे भोग प्रेमदायक नसतात;

अथवा जसा लोभी दूर गेला, तरी त्याचा जीव पुरलेल्या धनापाशी असतो, तसा देहाच्या चलवलीने स्थिर पुरुषाच्या मनाला चल सुटत नाही.

मेघ धावत असतात; पण त्याच्या मागे आकाश धावत नाही, किंवा फिरणाच्या नक्षत्रमंडळाबरोबर जसा ध्रुवाचा तारा फिरत नाही,

अर्जुना, प्रवास करणाच्या मनुष्यावरोबर जसा रस्ता चालत नाहीं किंवा आजूबाजूच्या वृक्षांना येजा घडत नाहीं,

तसाच हा स्थिर मनाचा मनुष्य पंचमहाभूतांचे कितीही चलनवलन होत असतांही ज्याचें मन कोणत्याही विकाराच्या लहरीने ढळत नाहीं;

वाघटलीच्या सोसाट्याने जशी पृथ्वी ढळत नाहीं, तसे उपद्रवांचे कितीही उमाळे आले तरी त्यांमुळे तो स्थिर पुरुष चलित होत नाहीं.

दारिद्र्य व दुःख यांपासून जो व्याकूल होत नाहीं, भय आणि शोकामुळे तो कांपत नाहीं. व देहाला मृत्यू आला असतां तो भीत नाहीं,

आर्तिआशपडिभरे । विविधव्याधिगजरे ।
उजू असतां पाठिमोरे । नक्ते चित्त ॥ ४९२ ॥

निंदा निस्तेज दंडी । कामलेभ वरिपडी ।
लोम नक्ते घांकुडी मानस्याची ॥ ४९३ ॥

आकाश हैं ओसरो । पृथगी वर घीरो ।
परि नेणे मोहरों । चित्तघृती ॥ ४९४ ॥

हाति हाला फुलिं । पासिवणे जेवि न घली ।
तैसा नोहोटे दुर्वाक्यस्येलीं । सेलिला सांता ॥ ४९५ ॥

क्षीरार्णवाचां कल्होळिं । नाहिं कंपु मंदराच्यां ।
आकाश न जळे जाळिं । घणवेयाचां ॥ ४९६ ॥

तैसा आला गेला उर्मी । नाहिं गजबज मनोर्धर्मी ।
किंवहुना धीरु क्षमिं । कल्पांति हिं ॥ ४९७ ॥

पै स्थैर्य ऐसी भाष । बोलिजे सविशेष ।
ते हे दशा देख । देखणेयां ॥ ४९८ ॥

हे स्थैर्य निजगडे । जेथ आंगे जीवें जोडे ।
तो ज्ञानाचें उघडे । निधान जाण ॥ ४९९ ॥

आणि इसाळु जैसा घरा । कां दंदिया हातियरा ।
न विसंवे भांडारा । बद्धुक गा ॥ ५०० ॥

एकलौतेया बाळका । वरिपडौनि असे अंघिका ।
कां मधुविषि मधुमक्षिका । लेभिणी जैसी ॥ ५०१ ॥

अर्जुना तियापरि । अंतष्करणा जतन करि ।
नेंदि उमें ठाकों द्वारीं । इंद्रियांचा ॥ ५०२ ॥

वासना व इच्छा यांच्या आवेशानें किंवा घाटते वय वा व्याधी यांच्या गलबल्यानें. ज्यांचे आत्मसन्मुख झालेले चित्त मागे फिरत नाही, निंदा, अपमान, दंड, काम किंवा लोभ उत्पन्न होतील असे प्रसंग जरी त्या अंगावर येऊन अंगावर कोसळले, तरी मनाचा केसही घांकडा होत नाहीं. आकाश कोसळून पडो किंवा शिवाय पृथगी चिरघळून जावो; पण ज्याची आत्म्याचे ठिकाणी स्थिर झालेली चित्तघृती मागे फिरत नाही. हत्तीला फुलांनी किंतीही मारले, तरी तो ज्या प्रमाणे माधारी फिरत. नाहीं तसा दुर्वाक्यरूप बाणांनी मारले असतां जो मागें पहात नाहीं, ज्याप्रमाणे क्षीरसमुद्राच्या लाटांनी मंदार पर्वत डळमळत नाही अथवा आकाश जर्ये घणव्याच्या जाळानें जळत नाहीं; त्याप्रमाणे इंद्रियांवर विषयविकारांच्या किंतीही लाटा आल्या किंवा गेल्या, तरी त्याचे मनोभाव गेंधळत नाहींत, व कल्पान्तरमयीही त्याचे धैर्य व सहनशीलता कायम राहते. 'स्थैर्य' या नावाने ज्या गुणाचा उल्लेख केला आहे, व जे या नांवाने प्रसिद्ध आहे, ती हीच अस्वस्थता होय असे समज. हेच अविनाशी स्थैर्य ज्या पुरुषाच्या शरीराला व मनाला लाभले आहे, तो पुरुष ज्ञानाचा खरा उघडा ठेवा आहे. आणि ब्रह्मराक्षस अथवा अस्सल सर्प जसा घराला विसरत नाहीं किंवा योद्धा जसा हत्याराला विसरत नाहीं अथवा कृपण आपला ठेवा जसा विसरत नाही. किंवा आपल्या एकुलत्या एक मुलावर आई जशी जीव की प्राण करून असते, अथवा मधाविषयीं मधमाशीच्या मनीं लोभ असतो. त्याप्रमाणे अर्जुना, जो आपले मन ताब्यात ठवतो, इंद्रियांच्या द्वारी त्याला क्षणमात्र उमें राहूं देत नाही.

ह्याणे कामु हा अडैकैल । हे आशसेयाचि देखैल ।
तरि जीवाकडे ढूळैल । ह्याणुनि भेदु ॥ ५०३ ॥

बाहिरि घिटे जैसी । दाटुगा पति कलासी ।
करी टेहणी तैसी । प्रवृत्तीसि ॥ ५०४ ॥

सतेचेनि वाणिपणे । देहास्कट आटणे ।
संयमावरि करणे । बुजुनु घाली ॥ ५०५ ॥

मनाचां महाद्वारिं । प्रत्याहाराचें ठाणांतरिं ।
यमदम शरीरी । जागवी उभे ॥ ५०६ ॥

आधारिं नाभिकंठिं । बंधन्याची घरटी ।
चंद्रयूर्यसंपुटीं । सुये चित्त ॥ ५०७ ॥

समाधिचिये येजेपासिं । बांधौनि घाली ध्यानेसिं ।
स्यमरसिं करणांसि । अंतरातें ॥ ५०८ ॥

आगा अंतष्करणनिग्रहो जो । तो हा पै जाणिजो ।
हा अथि तेथ उदोजो । ज्ञानाचा पै ॥ ५०९ ॥

जेयाची आज्ञा आपण । सिरिं वाहे अंतष्करण ।
मनुष्याकारे जाण । ज्ञान चि तो ॥ ५१० ॥

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहट्कार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ९ ॥

आणि विषयविखिं । वैराग्याची नीकी ।
पुरवणी मानसिकिं । जेयातें आथि ॥ ५११ ॥

तो म्हणतो कीं, कीं हैं असे इंद्रियांद्वारां असणे काम हा बागुलबोवा कुठे ऐकेल,
व आशारूप डाकीण त्याला आपल्या पाशांत गुंतवील, म्हणुन तो भिऊन असतो.

ज्या प्रमाणे घराबाहेर ढालगजपणाने वागणाच्या स्त्रीला तिचा दांडगा नघरा
घराबाहेर पढूं देत नाहीं, तसा हा मनुष्य आपल्या प्रवृत्तींना ताव्यात ठेवतो.

चित्ताचा संकोच होण्याकरितां देहयुद्धां द्यजवतो. तो
इंद्रियांना कष्टवितो. त्यांना चुचकारून निग्रहावर आणून ठेवतो.

मनाच्या महाद्वारामध्ये अंतर्मुखतेच्या पहाऱ्याच्या
जागी यम व दम पहारेकरी रात्रंदिवस उभे करितो,

मूलाधार, मणिपूर आणि विशुद्ध हे तिन्ही स्थिर करून जो आपले
चित्त इडा व पिंगला यांच्या संगमस्थळीं सुषुम्नेत प्रवेश करवितो.

समाधिरूपी शश्येजवळ ध्यानाला बांधून टाकतो आणि
त्याचे चित्त चैतन्याशीं एकरूप होऊन रममाण होतें;

अर्जुना, अंतःकरणनिग्रह जो म्हणातात, तो हाच असे
तूं ओळख. आणि हा जिथे वसतो, तिथें ज्ञानाचा विजय !

ज्या साधकाची आज्ञा त्याचे मन शिरसावंद मानतें,
तो मनुष्यरूपाने साक्षात् ज्ञानच आहे, असे समज.

इंद्रियार्थेषु, वैराग्यम्, अनहंकारः, एव, च,
जन्म, मृत्यु, जरा, व्याधि, दुःख, दोष, अनुदर्शनम्

विषयांविषयों विरक्ती, तसेच अहंकाररहितता, आणि जन्म, मृत्यू,
जरा, व्याधी या इत्यादिकांच्या ठिकाणीं दुःखाची व दोषांची जाणीव,

आणि विषयांच्या संबंधाने ज्याच्या मनांत
वैराग्याचा चांगला पुरवठा सतत जिवंत असतो.

वमिलेया अन्ना । लाळ न घोंटी रसना ।
आंग न सुवे आलिंगना । प्रेताचिया ॥ ५१२ ॥

विष खाणे नांगवे । जळतां घरिं न रिगवे ।
व्याघ्राविवरा न वचवे । वस्ती जेवि ॥ ५१३ ॥

धडाडिते लोहरसिं । उडी न घलवे जैसी ।
न करवे उसिसी । अजगराची ॥ ५१४ ॥

अर्जुना तेणे पाडें । विषयवार्ता नावडे ।
नेदी इंद्रियांचेन तोडें । काहिं चि जाओँ ॥ ५१५ ॥

जेयाचां मनिं आलस्य । देहिं आतिकारिष्य ।
यमदर्मेसिं समरस्य । जेयासि ॥ ५१६ ॥

तपोब्रतांचा मेळावा । जेयाचां ठांड पांडवा ।
युगांतु जेया गांवा- । आंतु एतां ॥ ५१७ ॥

बहु योगाभ्यासिं हांव । रानाकडे धाव ।
न साहे जो नांव । सांघाताचें ॥ ५१८ ॥

नाराजाचिं आंथुरणे । पूयपंकिं लोळणे ।
तैसी लेखी भोगणे । ऐहिकिचें ॥ ५१९ ॥

ख्यर्गातें मानसें । आइकौनि मानी ऐसें ।
कुहिलें पिशित जैसे । श्वानाचें ॥ ५२० ॥

हें तें विषयवैराग्य । जें आत्मलभाचें भाग्य ।
येणे ब्रह्मानंदा । होति जीव ॥ ५२१ ॥

ऐसा उभयभोगु त्रासु । देखसी जेथ बहुवसु ।
तेथ जाण रहिवांसु । ज्ञानाचा असे ॥ ५२२ ॥

ओकलेल्या अन्नासंबंधी ज्या प्रमाणे जिभेला पाणी सुटत नाहीं, किंवा प्रेताला आलिंगन देण्याकरितां कोणी आपले आंग पुढे करीत नाही, जसें कोणालाही विष खाणे रुचत नाही, जळत असलेल्या घरांत प्रवेश करवत नाहीं आणि वाघाच्या दरींत वस्तीला जाववत नाहीं, सळसळणाऱ्या लेखंडाच्या रसांत जसा कोणी उडी घालीत नाहीं, किंवा अजगराची उशी करवत नाहीं.

अर्जुना ! त्याप्रमाणे ज्याला विषयाची गोष्ट आवडत नाही व जो इंद्रियांच्या द्वारानें कोणत्याच विषयाला जाऊं देत नाहीं; ज्याच्या मनांत विषयसेवनाविषयी आलस्य असतो, त्याचे देहसुद्धा भोग न भोगल्यामुळे किडकिडीत असतो व यमदम करण्यांत ज्याला आनंद घाटतो;

अर्जुना ! जो सारखी नाना प्रकारची तपब्रतें करीत असतो, आणि लोकवस्तीने भरलेल्या गावात येणे त्याच्या दृष्टीने अगदी जिवावर येते.

ज्याल योगाभ्यासाचा फार हव्यास आहे, व एकांतांत राहण्यासंबंधाने ज्याच्या मनाची ओढ असते व जो लोकसमुदायाचे नावही कधी घेत नाही, बाणांच्या शश्येवर निजणे, अथवा पुवाच्या चिखलांत लोळणे, तसे जो ऐहिक विषय भोगणे किळसवाणे समजतो.

ख्यर्गसुखाची गोष्ट काढली तर तो मनात त्या सुखाला कुळ्याच्या सडलेल्या मांसाप्रमाणे मानतो;

ज्याल विषयवैराग्य म्हणतात तें हें होय; यांच्या योगाने साधक ब्रह्माच्या आनंदाचा उपभोग घेण्यास लायक होतात.

असा इहलोक आणि परलोक यांतील भोगांविषयीं ज्याला पूर्ण कंठाळा आहे, तेथेच आत्मज्ञान राहते असें तू जाण.

आणि सचाडाचिया परी । इष्टपूर्त करी ।
परि केलेपण शरीरी । उरों नेंदी ॥ ५२३ ॥

घर्णाश्रमपोषके । कर्म नित्यनैमित्यके ।
तेयांमाझी काहिं न ठके । आचरतां ॥ ५२४ ॥

परि हें मियां केलें । कां हें माझेनि जालें ।
ऐसे नाहिं ठेविलें । वासनेमाझी ॥ ५२५ ॥

जैयें अवचितेपणे । वायूसि विचरणे ।
निरभिमानीं उदैजणे । सूर्याचे ॥ ५२६ ॥

कां श्रुति सदा बोले । गंगा काजेविण चाले ।
तैसे अवष्टंभहीन भलें । वर्तन जेयाचे ॥ ५२७ ॥

रुतुकाळिं तरि फळति । परि फळलें हें नेणति ।
तेयां वृक्षांचिया ऐसी वृत्ति । कर्म सदा ॥ ५२८ ॥

एं मनी कर्म बोलिलि । जेथ अहंकार उखी जाली ।
एकावलिएची काढिली । दोरी जैसी ॥ ५२९ ॥

संबंधेविण आकाशीं । अप्रें असति आपैयं ।
देहिं कर्म तैर्सीं । जेयासि गा ॥ ५३० ॥

मद्यपा आंगिचे वस्त्र । कां लेपा हातिचे शस्त्र ।
नातरि बैलावरि शास्त्र । बांधलें असे ॥ ५३१ ॥

तेणे पाडे देहीं । आहें हे से चि नाहिं ।
निरहंकरता पाहिं । तेया नांव ॥ ५३२ ॥

हें संपूर्ण जेथ दिसे । तेथ गा ज्ञान असे ।
इयेहिखिं अनारिसे । बोलें नये ॥ ५३३ ॥

आणि स्काम पुरुषांप्रेमाणे तो समाजात लोकोपयोगी कार्ये करतो, पण कर्तृत्याचा अभिमान आपल्या शरीरीं राहूं देत नाहीं. घर्णाश्रमाला पोषक अशी जी नित्यनैमित्यिक कर्म ती करण्यात जरासुद्धा कसूर करीत नाही.

परंतु हें कर्म मीं केलें किंवा अथवा माझ्याने सिद्धीला गेलें असा अभिमान वागविष्ण्याचे तिळमात्र देखील ज्याच्या मनात येत नाही, ज्याप्रमाणे सहजगत्या वायूच सर्कन वाहतो अथवा सूर्य निरहंकारवृद्धीने उगवतो.

किंवा वेद सहजपणे ज्ञानकथन करतात, गंगेचा प्रवाह जसा स्वाभाविकपणे वाहतो, तसे जो निरभिमानाने सर्व प्रकारचे वर्तन करतो;

वृक्षास योग्य ऋतुकाळांत फळे येतात पण आपण फळे धारण करतो याची जाणीव त्या वृक्षांना नसते, त्या वृक्षाप्रमाणे सर्व कर्मामध्ये त्याची निर्गर्ही वृत्ती असते अशा प्रकारे त्याचे मन, कर्म व वाचा यांतून अहंकार गळून पडलेला असतो, ज्याप्रमाणे एकपदरी हाराची दोरी काढवी त्याप्रमाणे आकाशात ढग असतात, पण त्यांचा संबंध आकाशाला लागत नसतो, जो देहाने कर्माचे आचरण करीत असतां केलेली कर्म त्याला चिकटत नाहीत.

मद्य प्यालेल्या मनुष्याच्या अंगावरील वस्त्राप्रमाणे किंवा चित्राच्या हातीं जसें शस्त्र, किंवा बैलाच्या पाठीवरचे शास्त्रग्रंथांचे आझें, त्या प्रमाणे ज्याला देहामध्ये आहों, अशी आठवण नसते; अशा स्थितीला निरंहकारता म्हणतात,

हीं चिन्हे ज्याचे ठिकाणीं पूर्णपणे हष्टीस पडतात, तेथेच ज्ञान आहे. याचिषयीं अन्यथा शंका बोलूंही नये.

आणि जन्म मृत्यु दुःखें । व्याधि वार्धक्य कलुषें ।
यें आंगा न यंतां देखे । दूरैनि जो ॥ ५३४ ॥

साधकु विंविसिया । कां उपसर्गे योगिया ।
पावे उणेया पुरेयां । घोथंबा जेवि ॥ ५३५ ॥

वैर जन्मांतरिचें । सापा मानौनि न वचे ।
तेवि अतीता जन्मांचे । उणे वाहे ॥ ५३६ ॥

डोलां हरलु न थरे । घाइं शश्व न जिरे ।
तैसें कालिचें न विसरे । जन्मदुःख ॥ ५३७ ॥

ह्याणे पूयगर्ते रिगालां । मूत्रंगौनि निगालां ।
कटा रे मियां चाटिला । कुचस्वेदु ॥ ५३८ ॥

ऐसिया ऐसिया परीं । जन्माचा कंटाळा धरि ।
आतां तें करीं । जेणे नोहे ॥ ५३९ ॥

हारि उमचावेया । जुंघारु ये डाया ।
कां घैरा वापिकेया । पुतृ जचे ॥ ५४० ॥

मारिलेयाचेनि रागें । पाठिचा सूड मागे ।
तेणें आक्षेपे लागे । जन्मापाठिं ॥ ५४१ ॥

परि जन्मांति जे लाज । न संडी तेयाचें निज ।
संभाविता निस्तेज । न साहे जैसें ॥ ५४२ ॥

आणि मृत्यु पुढां आहे । तो चि कल्पांति कां पाहे ।
परि आजि चि होये । सावधु जो ॥ ५४३ ॥

माझि अथाउं ह्याणतां । थडिये चि पांडुसुता ।
पक्षणारु आइता । काशिं जेवि ॥ ५४४ ॥

जों जन्म. मृत्यू, जरा, दुःखें, व्याधी, वार्धक्य व पातके हीं शरीराचे
ठिकाणी प्राप्त होण्याचे अगोदरच त्याचिषयीं सावध राहतो.

आपल्यास पिशाच्वाधा होऊं नये म्हणून मांत्रिक अगोदर व्यवस्था करतो, योगी पुरुष
उपाधीला, किंवा ओळंबा सरलपणाला अथवा वाकडेपणाला स्वतः न चलता पाहतो, तसा
सर्पाच्या मनातून ज्याप्रमाणे जन्मांतरीचे वैर जात नाही,
त्याप्रमाणे जो पूर्वजन्मींचे जन्माचे दोष स्मरत असतो.

डोळ्यांत गेलेला खडा जसा विरत नाही, किंवा जखमेत बाणाचे शल्य
जिरत नाहीं, त्या प्रमाणे जो मागील जन्माचे दुःख विसरत नाहीं.

जो निरंतर म्हणत असतो, मी पुवाच्या खड्यात शिरलो व मूत्रद्वारे बाहेर
निघालो, आणि आईच्या स्तनाचा घामही मी दुधावरोबर कसा चाटला !

याची दुःखद आठवण तो सतत काढीत राहतो. आणि जेणेकरून पुन्हा
जन्म प्राप्त होईल ते कर्म मी करणार नाहीं, असे मनाशी पक्के ठरवितो.

ज्याप्रमाणे जुगारी हा हरविलेले धन निळविण्याकरिताच पुन्हा खेळायला
येतो अथवा वापाच्या वैव्याचा सूड घेण्यासाठीं मुलगा टपून राहतो,
किंवा मोठ्या भावाला कोणी मारले तर पाठचा भाऊ सूड घेण्याची
खटपट करतो त्याप्रमाणेंचे जो आवेशानें जन्माच्या पाठीस लागतो.

जशी संभाविताला मानहानी खपत नाहीं, त्याप्रमाणे ज्याच्या मनातून
जन्मास आल्याबद्दलची लाज त्याच्या मनाला निरंतर डाचत असते;

आणि आपल्याल मृत्यु पुढे केळांतरी होणार, तो कल्पांतीं का
होईना, म्हणून गाफील न राहता तो आजपासूनच सावध राहतो;

अर्जुना, जो खरा पोहणारा आहे, तो पाणी खोल आहे असे
कळताच जसा काठावर असतांच सांगडीचा आश्रय करतो,

कां न पवतां रणाचा ठाढूँ । सांभाळिजे जैसा आवो ।
घोडण सूर्यिजे जैसा घावो । न लगतां चि ॥ ५४५ ॥

पाहेचां पेणां घाटवधां । तंच आजि चि होईजे सावधां ।
जीउ न निगतां ओखदा । धांविजे जेवि ॥ ५४६ ॥

यळविं ऐसें केवि घडे । जो जळतां घरिं सापडे ।
तो न पवाडे । कुक्का खणों ॥ ५४७ ॥

चोंटिये पाथरु गेला । तैसेन जो बुडाला ।
तो बोंवेसकट मूकला । कोण सांघे ॥ ५४८ ॥

ह्याणुनु समर्थसिं वैर । जेया पडे हाडकाइर ।
तो जैसा आठै पाहार । परजुनु चि असे ॥ ५४९ ॥

नातरि केळवली नोवरी । संन्यासी कां जेयापरिं ।
तैसी न मरतां करी । मृत्युसूचना ॥ ५५० ॥

पैं गा जो इयापरिं । जन्मे चि जन्म निवारी ।
मरणे चि मृत्यु मारी । आपण उरे ॥ ५५१ ॥

तेयातें घरिं ज्ञानाचें । सांकडें नाहिं साचें ।
जेया जन्ममृत्युचें । हृदइं शल्य ॥ ५५२ ॥

आणि तेया चि परीं जरा । न टेकतां शरीरा ।
तारुण्याचिया भरा- । माझि देखे ॥ ५५३ ॥

ह्याणे आजिचां अवसरिं । पुष्टि जे हे शरीरिं ।
ते पाहे होईल काचरी । सिजली जैसी ॥ ५५४ ॥

निदैवांचे व्यवसाये । तैसे ठाकति हातपाए ।
आमंत्रिया राज्याची परि होये । बळासि या ॥ ५५५ ॥

किंवा रणांत जाऊन उभे राहाण्यापूर्वीच धोरणी पुरुष आपले अवसान सांभाळतो, अथवा घाव पडण्याच्या आर्धींच जशी ढाल पुढे करायची असते, उद्यांच्या मुक्कामावर कांहीं दगा होईल असे समजून जरें आजच सावध व्हावें, अथवा प्राण जाण्याचे पूर्वीच औषधाची योजना करायी, जळत्या घरात सापडल्यावर मनुष्य विहीर खणून पाण्याने आग चिझघू शकत नाही, त्याप्रमाणे होईल, डोहाचे तळाशीं जाणाऱ्या दहडाप्रमाणे जो या संसारसागरांत बुडतो, तोही आपल्या ओरडयासह नाहीसा होतो. त्याची कोणाला दादही नसते. म्हणून बलवंतावरोबर ज्याचें हाडवैर पडलें आहे, तो जसा स्वतःच्या संरक्षणासाठी आठही प्रहर शस्त्र घेऊन सज्ज असतो, लग्न ठरलेली मुलगी माहेरच्यांबद्दल मनातून उदासीन होते, किंवा सन्यासी सर्वस्याविषयीं अगोदरच उदासीन असतो, तसा जो मरणापूर्वीच मरण लक्षांत ठेवून वर्तत असतो. जो याप्रमाणे या जन्मानेच पुढील जन्माची वारी संपवितो व या मृत्यूने पुढील मृत्यूना नाट लावतो आणि केवळ आत्मस्वरूप उरतो, असें ज्याच्या मनीं जन्ममृत्यूचें शल्य खुपत असतें, त्याचे ठिकाणी आत्मज्ञानाची खरोखर उणीच नाही. आणि त्याचप्रमाणे शरीरास वार्धक्याने स्पर्श करण्यापूर्वीच, तोंच ऐन तारुण्याच्या भार असतांच जो मृत्यूसंबंधीं विचार करून ठेवतो. जो आपल्याशीं म्हणतो, आज यां शरीरात जी पुष्टी दिसत आहे पण पुढे घाळलेल्या काचरीसारखे होणार ! दुर्दैवी पुरुषाच्या व्यवहाराप्रमाणे हे हातपाय केळांतरी चालेनासे होणार आहेत. आणि ज्याला सल्ला देण्याला मंत्री नाहीं अशा राजाप्रमाणे या माझ्या शक्तीची स्थिती होईल,

फुलचेया भोगा- । लागि प्रेम टांगा ।
तै कर्फेयाचा गुडगा । तैसें होइल ॥ ५५६ ॥

घोढाळाचां खुरिं । आखरु आते बुरी ।
तैसी दशा माथें श्रवण वरि । सव लेहें ॥ ५५७ ॥

पद्धदयेसिं इसाळें । भांडताति हे डोळे ।
ते होतील पडवले । पिकलीं तैसीं ॥ ५५८ ॥

भवैचिं पडलें । घोमथती सिनसाळें ।
उरु कुहिजैल जळें । आंसुवांचेनि ॥ ५५९ ॥

जैसें घावुळेंचे खोड । गिरबदूनि जाति सरड ।
तैसें पिचडिं तोंड । सरांडेल ॥ ५६० ॥

रांधवण वोलिपुढें । पस्तिं घाहाति खाताडें ।
तैसिं होति नाकाडें । बिडिविडितील ॥ ५६१ ॥

तांबोलें घोंठ राउं । हांसतां दांत दाउं ।
सनागर मिरउं । घोली जेणे ॥ ५६२ ॥

तेयाचिया तोंडा । येर जळवाचा लोंडा ।
हरडी उमलैल दाढा । दांतेसिं जाण ॥ ५६३ ॥

कुळवाडि जैसी खेटली । कां घांकडिया ढोरे बैठलिं ।
तैसी नूठील काहिं केली । जीभ हे ॥ ५६४ ॥

कुसलें कोरडीं । घारेनि जांति वरडी ।
तैसी आपत्ति तोंडी । दाढियेसि ॥ ५६५ ॥

आशाढिचेनि जळें । जैसिं झिरपांति मौलें ।
तैसें खांडेहूनि लाळे । पेटति पुर ॥ ५६६ ॥

फुलांच्या वासासाठीं जे नाक इतके घेडे असते, ते नाक उंटाच्या गुडव्यासारखे टेंगलांनीं खडबडीत घायचे आहे.
ओढाळ गुरांच्या खुरांनीं जशी गुरे बसण्याच्या जागेची दुर्दशा झालेली असते; तशी माझ्या केसांनीं शोभिवंत असलेल्या मस्तकाची होईल.
हे डोळे आज कमळाच्या पाकळ्यांबरोबर स्पर्धा करीत आहेत, तेच म्हातारपणी पिकलेल्या पडवलासारखे होतील.
डोळ्यांतील भुवयांचे पटल जुनाट सालीप्रमाणे लोंबू लागतील अश्रूंच्या धारांनी छाती ओली होऊन घक्षःस्थल कुजू लागेल,
ज्या प्रमाणे घाभळचिं खोड सरड गिरबिडून टाकतात, त्याप्रमाणे हे तोंड थुंकीने लडबदून जाईल.
जसे स्वयंपाकाच्या चुलीपुढील चरांत घाण पाणी साचून बुडबुडे उठतात, त्याप्रमाणे हे नाक शेंबडाने भरून जाईल,
ज्या तोंडाचे ओठ विड्याने तांबडे रंगवितो, व ज्यांतील दांत हसतांना दाखवितो व ज्याच्या योगाने मला उत्तम भाषण करता येते;
त्याच तोंडाला कफाचा लोंडा येईल आणि या ज्या मजबूत दाढा दांतांसह उन्मळून पडतील.
कर्जाच्या भाराखालीं जशी शेतवाडी खचावी, किंवा पावसाच्या झाडींत जनावरे उठावणीस येतात, तशी जीभ कांहीं केल्याने उचलणार नाहीं, माळजमिनीघरील गवताची कुसले वाच्याघर उडून जातात, त्याप्रमाणे मुखाच्या ठिकाणीं दाढची दुर्दशा होते.
आषाढ महिन्यांतील पावसाच्या झाडीने ज्याप्रमाणे पर्वतांचीं शिखरे झिरपूं लागतात. त्याप्रमाणे दातांमधून लाळेचे प्रवाह घाहतील.